

სამშობლო და მამული

(სინონიმების ლინგვისტური ანალიზი)

შუქია აფრიდონიძე

ნაკვლევი ცნება „სამშობლოს“ აღმნიშვნელი, სხვადასხვა ქრონოლოგიური შრის სინონიმები — *მამული* და *სამშობლო*. მოტივაციის საფუძველია დაკვირვება კლასიკოსი მწერლის — ილია ჭავჭავაძის მიერ მათს დიფერენცირებულ გამოყენებაზე ორიგინალურსა და თარგმნილ პოეზიაში. საანალიზო სიტყვების სინონიმიზაცია წარმოდგენილია როგორც ზოგი სემანტიკური პროცესის (განზოგადების, მეტონიმის...) შედეგი და მონოსემიიდან პოლისემიაზე გარდამავალი საფეხური. სინონიმთა შედარებითი ანალიზის სისრულის მიზნით განხილულ იქნა სხვადასხვა კომპონენტი: საანალიზო სინონიმთა ეტიმოლოგიების ტიპოლოგია, დერივაცია, სინტაგმატიკა; ამასთან, წარმოჩენილია ერთ-ერთი სინონიმის (*სამშობლო*) მიდრეკილება ტერმინოლოგიზაციისადმი, რომელიც ხორციელდება უკუპროცესის — პოლისემიიდან მონოსემიაზე გადასვლის შედეგად.

საკვანძო სიტყვები: *სინონიმია*, *პოლისემია*, *მონოსემია*, *მეტონიმია*.

სინონიმთა არსებობა ენის ლექსიკური სიმდიდრის ერთი უტყუარი სიმბტომი და სანდო პარამეტრია. მათი წარმოქმნა შეპირობებულია როგორც ლექსიკის ჰორიზონტალური განვრცობის, ისე (და მეტადრე) ვერტიკალური გაღრმავების იმანენტური — შინაგანი და ბუნებრივი — მოთხოვნილებით. პარადოქსი არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ლექსიკის გამდიდრება სინონიმებით მისი სიღრმისეული განვითარების მასტიმულირებელი პირობაც არის და გარდაუვალი შედეგიც.

ამ წერილში სინონიმები განხილულია ლაიონსის დეფინიციიდან ამოსვლით: სინონიმურად მიიჩნევა ორი (ან მეტი) სიტყვა, თუ მათი ჩანაცვლებით მიღებულ წინადადებებს მნიშვნელობა არ შეეცვლება [ლაიონსი 1968, 428]¹.

რაკი ენის განვითარება ზოგადად და ლექსიკისა კერძოდ დროში მიმდინარე პროცესია, ლექსიკის განვითარების ლოგიკა გვავარაუდებინებს გარკვეულ ქრონოლოგიურ მიმართებას უკვე არსებულ სიტყვასა და მსგავსი მნიშვნელობით მოგვიანებით გაჩენილ სინონიმურ სიტყვას შორის. „სინონიმთა მსგავსება-განსხვავებას ახსნა დაეძებნება ამ სიტყვათა ისტორიის გათვალისწინებისას“ [ფოჩხუა 1974, 36]. მაგრამ სინონიმთა ქრონოლოგია-

1 "... two (or more) items are synonymous if the sentences which result from the substitution of one for the other have the same meaning" [ლაიონსი 1968: 428]

ზე მსჯელობის დროს, მათი აბსოლუტური დათარიღების შეუძლებლობის პირობებში, საკითხი დაისმის მხოლოდ შეფარდებითი ქრონოლოგიის კონტექსტში. შესაბამისად, საკითხის კვლევაც მხოლოდ ამ ფარგლებში ივარაუდება. ამასთანავე, გათვალისწინებულია მოსაზრებანი ე.წ. „აბსოლუტური სინონიმების“ ფუნქციონირების შესახებაც [აფრიდონიძე 1888, 286 შმდ.].

ნებისმიერი სინონიმური წყვილისა თუ ჯგუფის კვლევას თვითკმარი ღირებულება აქვს და მათი ანალიზის მიზანშეწონილობა საგანგებო დასაბუთებას არ საჭიროებს. მაგრამ ამ შემთხვევაში საანალიზო სინონიმთა არჩევანს ბიძგი მისცა წინასწარმა (და, შეიძლება ითქვას, ზედაპირულმა) დაკვირვებამ ილია ჭავჭავაძის დიფერენცირებულ დამოკიდებულებაზე ერთი სინონიმური წყვილის — **მამულისა** და **სამშობლოს** — მიმართ: ორიგინალურ ნაწერებში (პოეზიაში თუ პროზაში — ბელეტრისტიკაშიც, პუბლიცისტიკაშიც) საკუთარი ქვეყნის აღსანიშნავად ავტორი ინტენსიურად იყენებს **მამულს** (რომელიც იქცა ილიასეული ცნობილი ტრიადის — „მამული, ენა, სარწმუნოება“ — პირველ კომპონენტად)², მაშინ როცა პოეტურ თარგმანებში (ბაირონი, ჰაინე, ტომას მური, ლერმონტოვი) — უშუალოდ დედნის ენიდან თუ სხვა (შუამავალი) ენის მეშვეობით — მთარგმნელი **სამშობლოს** ანიჭებს უპირატესობას (თითო-ოროლა გამონაკლისი ხომ სწორედ წესის არსებობას გულისხმობს). მათი შეფარდების საჩვენებლად სანიმუშოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს ორიგინალური პოეზიიდან:

მამული:

მამულიო საყვარელო,

შენ როსლა აყვავდები? („გაზაფხული“, 71).

ღმერთო, ღმერთო! ეს ხმა ტკბილი

*გამაგონე ჩემს მამულში! (**მესმის, მესმის... 60).*

მამულისა სიყვარულმა

ძმობა გულში ჩაგვიყენა („ჩემი თარიარალი“, 36).

...მამულს სიცოცხლე შევწიროთ

შვილურის ერთგულებითა (იქვე, 37).

...მეტი ჯილდო რაღად გვინდა,

თუ ვსჭვრეტთ მამულს გაფურჩქვნილსა (იქვე, 37).

მამულისა შვილნი ჩვენც ვართ

და მიტომ ვზრდით ჭაბუკს სულსა,

რომ ოდესმე გამოვადგეთ

დაობლებულს ჩვენს მამულსა.

(„ქართველ სტუდენტების სიმღერა“, 61).

² ამ სამუელსა და მასთან დაკავშირებულ ფუნდამენტურ საკითხებს 2000-იან წლებში მიეძღვნა საგანგებო სამეცნიერო დისკუსია, რომლის მასალებმა თავი მოიყარა კრებულში: „საქართველო ათასწლეულთა გასა-ქარზე“. განსაკუთრებით საგულისხმოა ზურაბ კიკნაძის ვრცელი წერილი „ილიას მამული“, რომელშიც წარმოდგენილია ქართული ცნობიერების ისტორიის უმნიშვნელოვანესი საკითხების ღრმა ანალიზი [კიკნაძე 2005: 28-52].

ჰოი, **მამულო**, გამიკრთა მე ძილი და შვება! (***) მას აქეთ... 72).
...მაგრამ, **მამულო**, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი... (იქვე, 72).

...შენს კიდებზედ ჩემი **მამული**
იყო ერთ დროსა გამშვენებული! („აჩრდილი“, 127).
იქ **მამულისთვის** ქართველის ხმა ჰქუხდა.
... რას ვეძებდი მე? ჩემ ჰვეყნის წარსულს,
შენ-წინ დაღუპულს ჩემს ძველსა **მამულს** (იქვე, 128).
გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას,
დაგინგრევიათ დიდი **მამული**... (130).
ქართველის დედაო! ძუძუ ქართველისა
უწინ **მამულსა** უზრდიდა შვილსა (130).
... და დაუანგებულ ბორკილზე სცვლიან
თავის **მამულის** თავისუფლებას (135).

სამშობლო:

ვგრე დამცქერდა **სამშობლოს** ზეცა („უცხოეთში“, 22).
ვის უნახავს ის **სამშობლო** ჩემი? („დაკარგული ედემი“, 48).
სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი
მწუხრის ზეწარი გადაეფარა.
(„რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი უაჩაღის ცხოვრებიდან“, 147).

მამულის უხვი ხმარებით განსაკუთრებით გამოირჩევა რამდენიმე პოეტური ნაწარმოები: ლექსი „ნანა“, პოემები „ქართველის დედა“ და „აჩრდილი“. „მეფე დიმიტრი თავდადებულში“ კი, თემატიკის კვალობაზე მოლოდინის საწინააღმდეგოდ, ეს სინონიმები თითქმის არ გვხვდება (მხოლოდ შესავალ ნაწილში, ბრმა მეფანდურის წინათქმაში („მოდით, შვილნო, აქ მოგროვდით...“) 5-ჯერ დასტურდება **მამული**). **სამშობლოს** ხვედრითი წილი კი პოეტის ორიგინალურ პოეზიაში ძალზე უმნიშვნელოა. სამაგიეროდ, თარგმნილ პოეზიაში **მამულს** აშკარად სჭარბობს **სამშობლო**, თუმცა ილიასთან ამ სიტყვის დიდ სიუხვეზედაც გაჭირდებოდა ლაპარაკი, ხოლო სადაც კი არის, ნაწილი ნიმუშებისა მის ადიექტურ მნიშვნელობაზე მიგვანიშნებს: „სამშობლო (= მშობლიური) მთებო!“

ისიც აღსანიშნავია, რომ საანალიზო სინონიმები ასეთებად მიიჩნევა ახალ ქართულში გარკვეული ლიტერატურული ტრადიციების, მეტადრე XIX ს-ის II ნახევრის ქართული მწერლობის კორიფეთა მიერ დამკვიდრებული ენობრივი უზუსის საფუძველზე, დიაქრონიაში კი სულაც არ არის აუცილებელი, დღევანდელი სინონიმური წყვილი ადრეც ამავე ურთიერთმიმართებაში (ან მიმართების იმავე დოზითა და ხარისხით) არსებულიყო, რომლითაც დღეს წარმოგვიდგება. მაგალითად, რომანტიკოსებთან აშკარაა **მამულის** უპირატესობა, რასაც განსაკუთრებით თვალნათლივ მოწმობს ბატალური ეპიზოდების შემცველი პოემები — გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელო“ და ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“, რომლის საპაექრო ნაწილი (იხ. სოლო-

მონ ლიონიძისა და მისი ცოლის დიალოგი) დამატებით მასალას იძლევა ამავე სიტყვის კონტექსტური გაშლისათვის.

რაც შეეხება თანამედროვე პოეზიას, **მამული** მხოლოდ მარკირებული სტილით აღბეჭდილ პასაჟებსღა თუ შემორჩა (კოლორიტის შესაქმნელად და მისთ.).

აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე ქართულში ერთ-ერთი სინონიმი - **სამშობლო** გარკვეულ კონტექსტებში თითქმის ტერმინოლოგიური ფუნქციით ჩამოყალიბდა: **ფეხბურთის სამშობლო** [და არა *მამული*] ინგლისია; **სამშობლოს** [და არა *მამულის*] **დალატი** მძიმე დანაშაულია. შდრ. დერივაციული (ზედსართაული) ფორმა **სამამული**, რომელსაც ორი მნიშვნელობა აქვს სხვადასხვა სიტყვასთან შეხამებაში: 1. თავდაცვითი (ომი), 2. ადგილობრივი (პროდუქცია), მაგ., საბჭოურ ხმარებაში: **სამამული ომი** (=მეორე მსოფლიო ომი); **სამამული ნაწარმი** (=საბჭოთა კავშირში დამზადებული პროდუქცია).

სინონიმთა ჩაუნაცვლებლობა, ერთი მხრივ, და მათი დიფერენცირებული ხმარება ილიას მიერ, მეორე მხრივ, ბუნებრივად აღძრავს ინტერესს, განაწყოებს და იწვევს მკვლევარს მათს საგანგებოდ შესასწავლად.

გამოიკვეთა საანალიზო სინონიმთა კვლევის შემდეგი კომპონენტები:

1. დეფინიცია-ეტიმოლოგიები და მათი ტიპოლოგია;
2. მონოსემიიდან პოლისემიისაკენ: სინონიმიზაცია;
3. სინონიმთა დერივაცია;
4. პოლისემიიდან მონოსემიისაკენ: ტერმინოლოგიზაცია;
5. სინონიმთა სინტაგმატიკისა და სტილისტიკისათვის;

1. დეფინიცია-ეტიმოლოგიები და მათი ტიპოლოგია. სინონიმთა ანალიზის დაწყება ვამჯობინებ ქართულ სიტყვათხმარებაში ამჟამად უფრო ფართოდ გავრცელებული და მეტი მნიშვნელობის მქონე პოლისემიური სინონიმით — **სამშობლოთი**.

ა) ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის [ქეგლ 1950-64] მიხედვით, სიტყვა **სამშობლოს** თანამედროვე ქართულში რამდენიმე, ერთმანეთთან დაკავშირებული მნიშვნელობა აქვს: 1. ჭვეყანა, მხარე, სადაც დაიბადა ადამიანი და რომლის მოქალაქედაც ის ითვლება. 2. ვისიმე დაბადების ადგილი. [ეს] სოფელი... გაბოს **სამშობლოა**. 3. გადატ. სადაც წარმოიშვა, შეიქმნა რაიმე: [ჩინეთი] არის აბრეშუმის ჭიის **სამშობლო** (ი. გოგებაშვილი). 4. იგივეა, რაც *მშობლიური*. სამშობლო მხარე: **სამშობლო მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა** (ილია). 5. კუთხ. (ქართლ. კახ.) დედ-მამის ოჯახი გათხოვილი ქალისთვის: [ქალის] *მშობიარობის დრო რომ მოახლოვდა... მამის სახლში, სამშობლოში წაიყვანეს* (ზღაპარი).

ნიშანდობლივია, რომ **სამშობლოს** პირველი მნიშვნელობით ამჟამად საყოველთაოდ მიღებულ და გავრცელებულ დეფინიციას ზედმიწევნით ეხმიანება XIX საუკუნის ქართული პოეზიის წიაღში წარმოქმნილი ეს სახიერი სტრიქონები რაფიელ ერისთავისა:

სადაც ვშობილვარ, გავზრდილვარ და მისროლია ისარი,
 სად მამა-პაპა მეგულვის, იმათი კუბოს ფიცარი,
 სადაც სიყრმითვე ვჩვეულვარ, — ჩემი **სამშობლო** ის არი!
 („სამშობლო ხევსურისა“, 72).

როგორც ვხედავთ, სიტყვა **სამშობლოს** წარმოთქმისას პოეტის ემოციები ეჭაჭვება არა მარტო საკუთარი დაბადებისა და სიყრმის ადგილებს, არამედ მამა-პაპის საფლავებსაც. წინაპრების (ნამდვილი, და არა მეტაფორულად გააზრებული მამა-პაპის) საფლავები **სამშობლოს** ერთ-ერთ მთავარ სიმბოლოდ ან ატრიბუტად აღიქმება, მის არეალურ საზღვრებს კი ხატოვნად განასახიერებს ბავშვობაში ნასროლი ისრით მონიშნული თვალსაწიერი.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტით (სამშობლოს შეცილება-წართმევის თემით) იქცევა ყურადღებას სიტყვა **სამშობლო**, რომლისთვისაც ლექსი-კონი დაესესხა გაუასეულ მაგალითს:

სამშობლოს არვის წავართმევთ,
 ჩვენც ნურვინ შეგვეცილება!..
 („მხედართა ძველი სიმღერა“, II, 19).

ამ მაგალითებს შეიძლება რამდენიმე სხვა პოპულარული ილუსტრაციაც დაემატოს აკაკის პოეზიიდან, მაგალითად:

ჩემი ხატია **სამშობლო**,
 სახატე — მთელი ქვეყანა („ხატის წინ“, I, 410);
 ანდა მისივე:
 ცა-ფირუხ, ხმელეთ-ზურმუხტო,
 ჩემო **სამშობლო** მხარეო („განთიადი“, I, 369);
 ასევე დუტუ მეგრელისა:
 ქართლ-კახეთი, იმერეთი, გურია და სამეგრელო, —
 ყველა ჩემი **სამშობლოა** საყვარელი საქართველო.
 („საყვარელი სამშობლო“: იხ. გოგებაშვილი, 1912ა; 221).

დასახელებული ოთხი მაგალითიდან მესამეში **სამშობლო** ზედსართაული ფუნქციით იხმარება *მშობლიურის* სინონიმად და განსაზღვრავს სუბსტანტივით გამოხატულ საზღვრულს — *მხარეს*.

რაც შეეხება **მამულს**, ქეგლ-ში მას პრაქტიკულად მხოლოდ ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. უძრავი ქონება, მიწა-წყალი, რომელიც ვისიმე საკუთრებას შეადგენს და მემკვიდრეობით გადაეცემა მამისგან შვილს: ტერმინი „**მამული**“ ...მამისაგან მემკვიდრეობით მიღებულ უძრავ საკუთრებას ნიშნავდა (ივ. ჯავახიშვილი); // უძრავი ქონება საერთოდ (უპირატესად სოფელში); 2. იგივეა, რაც **სამშობლო** („ძირს მამულის მოღალატენი!“).

მესამე მნიშვნელობა წმინდა ფორმალურია და ფაქტობრივ პირველის გამეორებას წარმოადგენს: კომპოზიტის ფორმალა ასხვავებს მათგან: ადგილ-**მამულები**.

ვნახოთ, რა მემკვიდრეობა ერგო ამ სიტყვებს ძველი ქართულიდან.

ბ) ი. აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში [აბულაძე 1973], რომელიც შედგენილია ძირითადად V-XI საუკუნეების ნათარგმნი სასულიერო ლიტერატურის მიხედვით, **სამშობლო** საერთოდ არ დასტურდება, **მამულს** კი ორი სემანტიკა აქვს მიკუთვნებული: 1. ადიექტური მნიშვნელობები: მამა-პაპური, მამული („განსწავლულ ვარ ჭეშმარიტებით **მამულითა** შჯულითა“, საქ. მოც. 22, 3), ან მამობრივი, მშობლიური („რომელმან-იგი შემკრიბნა **მამულსა** ამას სახლსა“, ოქრ.-მარხ. და იონ. 100, 9), და 2. სუბსტანტივისეული მნიშვნელობა: *სოფელი* („გამოაჩინებენ, ვითარმედ **მამულსა** (სოფელსა Q) ეძიებენ“ ჰებრ. 11, 14); (წარვიდეს ...**მამულად** თჳსა (ლევ. 25: 10) ან წინაპრები (მამა-პაპა), ტომი, ხალხი.

აქედანვეა ნაწარმოები **მამულობაც** (= მემკვიდრეობა, შთამომავლობა).

გ) ზ. სარჯველაძის მიერ მოგვიანებით შედგენილ ანალოგიური ტიპის ლექსიკონში [სარჯველაძე 1995], რომელიც (წინასიტყვაობის მიხედვით) მიზნად ისახავს ორი ათეული წლით ადრე გამოცემული ლექსიკონის [აბულაძე 1973] შევსება-დაზუსტებას და მოიცავს უპირატესად ძველ ორიგინალურ ძეგლებს, **მამული** ცალკე ერთეულად აღარ არის გამოყოფილი, ე.ი. ლექსიკონი ეთანხმება აბულაძისეულ დეფინიციას. სამაგიეროდ, დამატებულია **მამულ-დედული**, რომელიც განიმარტება, როგორც: *სამემკვიდრეო* („რათა განავოს **მამულ-დედული** მისი“ (კიმ. II 145, 20); „რაფთამცა ღუწოდა სოფლებსა მას **მამულსა-დედულსა** მისსა“ (იქვე, 142, 3-4). ცალკე **დედული** კი განმარტებულია, როგორც *დედისეული* („დაუტევა შჯული **დედული**“: ქ. ცხ. 41,1; წარვიდეს და მივიდეს დაბასა მას **დედულსა** ჩუენსა“: პოვნ. სტეფ. 65, 28). აქვეა ამ რთული შედგენილობის სახელის კომპონენტთა დერივატებიც: **მამულობა** ორი აბსტრაქტული მნიშვნელობით (*მამისეულობა* და *მემკვიდრეობითობა*) და **დედულობა**.

დ) „ქართლის ცხოვრების“ ადრეული (უძველესი ხანიდან XII ს-მდე) ძეგლების ს. ყაუხჩიშვილისეული გამოცემის I ტომზე დართულ ლექსიკონში სიტყვა **მამულს** სამი მნიშვნელობა აქვს მიწერილი: 1. ზედსართავი სახ. (= მამისეული, მამისა, თვისტომი, მშობლიური: *შემოიღო სჯული მამული* და *დაუტევა სჯული დედული* 29, 11); 2. არსებითი სახ. (= სამშობლო, თავისი მამის ქვეყანა): [*ფარნავახ*] *მოსრულ იყო მცხეთას, მამულსა თჳსსა* 20, 23; 3. (= მამით, მამის მხრით: **მამულად** *ეყვოდეს სომეხნი* 299, 3).

მცირეოდენი სხვაობა შეიმჩნევა **მამულის** განსაზღვრაში „ქართლის ცხოვრების“ II ტომზე დართულ ლექსიკონში, რომელიც შედგენილია უფრო გვიანდელი (XII-XVII სს.) ძეგლების მიხედვით: **მამულის** პირველ მნიშვნელობად უკვე „*სამშობლოა*“ დასა-ხელებული, მეორედ — ზედსართავი მნიშვნელობა, მესამედ კი — „სამფლობელო, ადგილ-მამული“: „...კუალად დაიპურეს ხვანთქრის ბაიაზითის ძეთა სამკჯდრო **მამული** თჳსი... [სარჯველაძე 1986]. ამავე მასალის მიხედვით შედგენილი სიმფონია-ლექსიკონის **მამულის** ბუდეში მესამე მნიშვნელობად დამატებითაა შეტანილი „*თანამემამულე*“: *ნუ განმარტებთ მახჯლთა თქუენთა ქართველთა ზედა, რამეთუ მამულნი არიან ჩემნი*: 34, 19).

მამული „რუსუდანიაში“ სამფლობელოს, ადგილ-მამულის მნიშვნელობითაა ნახმარი: *დამიგდია მამული ჩემი და ვერა შემიტყვია რა* [რუსუდანია 1975: 339-40]; *მე ამ ხმისათვის და ამ მეჩანგესათვის გარდმოვარდი და დაგავდე მამული ჩემი* [რუსუდანია 1975: 349, 39].

რაც შეეხება **სამშობლოს**, მისი მოძიება გაჭირდა სასულიერო ხასიათის ტექსტებში, გარდა ერთი საგულისხმო გამონაკლისისა, რომელიც საილუსტრაციოდ დამოწმებულია ზ. სარჯველაძის ხსენებულ ლექსიკონში [სარჯველაძე 1995: 178] შემდეგ კონტექსტში: „ჩუენ ნუ სრულიად უცხო-გუყოფ **სამშობლოთ** ჩუენით“³, თუმცა იგი არაფერს გვეუბნება ამ სიტყვის ხმარების ინტენსივობაზე. ამასთანავე, რაკი მთელი ტექსტი ეჭვთივე ათონელის თარგმნილად არის მიჩნეული⁴, არ არის გამორიცხული, რომ სიტყვა **სამშობლოც** ქართულში მისივე შემოღებული იყოს.

აქვე არ შეიძლება არ დავიმოწმოთ საერო ლიტერატურის ერთ-ერთი ადრეული ძეგლის — „ვისრამიანის“ ქართული თარგმანის ჩვენება: „გორაბი შენი **სამშობლო** და ქალაქი არის“ (1938 წ. გამოცემაში წყობა პირიქითაა: „გორაბი შენი ქალაქი და **სამშობლო** არის: ვისცა ნახავ, უუელა შენი მეყუისთა გუერდით ჰზი, არ ჩემებრ“).

ხოლო ამ სიტყვის ტერმინოლოგიზაცია და, მაშასადამე, საყოველთაო გავრცელებაც გაცილებით გვიან უნდა მომხდარიყო. ამ ვარაუდს განამტკიცებს ის ფაქტიც, რომ **სამშობლო** არ დასტურდება არც ადრეშუასაკუნოვან ორიგინალურ ტექსტებში⁵. უოველ შემთხვევაში, XVII-XVIII სს-მდე ეს სიტყვა ფართოდ გავრცელებული ჯერ კიდევ არ არის და იგი მხოლოდ აქა-იქ თუ გვხვდება.

ე) **სულხან-საბა ორბელიანის** ქართულ ლექსიკონში [ორბელიანი 1965] ორივე ეს სიტყვა შეტანილია, ოღონდ ერთმანეთთან სინონიმური მიმართების გარეშე. ეს ფაქტი საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, ვინაიდან ლექსიკურ ერთეულთა განლაგებისას შემდგენელი, ჩვეულებრივ, სიტყვათა სემანტიკურ ბუდეებად (ანუ ველებად) დაყოფის პრინციპს მიმართავს. შესაბამისად, სინონიმების განმარტებისას ისინი ერთმანეთს ჩაენაცვლებიან, — თუნდაც ნაწილობრივ. საანალიზო სიტყვები კი ლექსიკონში ასეა განმარტებული:

³ [129 93r, 1-2a]. ამ სიმბოლოებით აღნიშნულია XII-XIII საუკუნეებით დათარიღებული ხელნაწერი კრებული. ესაა ხელნაწერი „ცხოვრება და წამება წმიდისა კლინი ანკურელ ეპისკოპოსისაჲ“. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ვ. იმნაიშვილის მიერ გამოცემული ბრიტანეთის მუზეუმის ქართული ხელნაწერი XI საუკუნისა „მამათა ცხოვრებანი“, რომელშიც დამოწმებულია სიტყვა **სამშობლო** აბბა კონონის, „წარმოშობით ლუკიელის“ მონაზვნურ ცხოვრებასთან დაკავშირებით, რისთვისაც იგი თითქოსდა სიყრმიდანვე იწვრთნებოდა **სამშობლოში** [იმნაიშვილი 1975:123]. გამოცემლის ზეპირი ცნობით, დედანში **სამშობლოს** ადგილას არის (ზედმიწვევით თარგმნისას): *თავის ქვეყანაში*.

⁴ ამ ცნობის მოწოდებისათვის მადლობას მოვასხენებ პროფ. ჯ. ბუხარაშვილს.

⁵ იხ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების სიმფონია-ლექსიკონი (1963-71 წლებში გამოცემული ძეგლების მიხედვით). ნ. გოგუაძის, ზ. სარჯველაძისა და მ. შანიძის რედაქციით), I-II, თბ., *არტანუჯი*. (III-IV ნაკვეთი ხელნაწერის სახითაა: V-XVIII ს-მდე). შემდგენელთა ნებართვით მოხერხდა მომდევნო ორი ტომის მასალის (იგულისხმებ სვინაქსარული ტექსტები) ხელნაწერში გაცნობა, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებ შემდგენლებს.

მამული — მამისეული. განსხვავებით ამ სიტყვის თანამედროვე სუბსტანტიური მნიშვნელობისაგან, ლექსიკონში ხაზგასმულია ადიექტიური მნიშვნელობა, რაც ეჭვს იწვევს, თუ გავითვალისწინებთ საბას მიერ დამოწმებულ კონტექსტს). მაგრამ ადიექტივის მნიშვნელობითაა დამოწმებული ძველ ქართულ ტექსტებში ხშირად გამოყენებული სიტყვათშეხამება **მამული რჩული // შჯული**, ე. ი. მამისეული, მამაპაპისეული რჯული. მაგ.: „რათა არა დაუტეოს **მამული** შჯული“ [გვარამია 1986: 37].

სამშობლო კი საბასთან განმარტებულია, როგორც **დედის სახლი**. ეს იმას ნიშნავს, რომ საბას დროს **სამშობლო** იგივე იყო, რაც დღევანდელი **დედუღეთი**, ანუ **დედის სამშობლო** და, შესაძლოა, სწორედ **დედუღეთის** გაგებით არის ნახმარი **სამშობლო** ვახუშტი ბატონიშვილთანაც „[ქეთევან] ევედრა კახთა: ...შეეწიონ არა-ყოფად ამისად და, უკეთუ არა, წარვიდეს **სამშობლოსა** თჳსსა ქართლს“ [ვახუშტი 1973: 583].

სამშობლო ლექსიკოგრაფიულ პრაქტიკაში ფაქტობრივ მკვიდრდება და ვრცელდება XVIII ს-იდან, როდესაც მან ადგილი იპოვა სულხან-საბა ორბელიანის ქართულ ლექსიკონში, თუმცა განსხვავებული მნიშვნელობით.

სხვადასხვა ენაში (ძირითადად ევროპულში) სიტყვა **მამულს** ასეთი ეკვივალენტები ეძებნება:

ბერძნულში (ძველშიც, ახალშიც): **πάτρα: πατρις** „მამული“ (**πατήρ** – მამა);

ლათინურში: **patria** (ზღრ. **pater** – „მამა“). მისგან მომდინარე ცოცხალ რომანულ ენებშიც ანალოგიური ვითარებაა, მაგალითად:

ფრანგულში: **patrie** (< ლათინ. **patria**) (ზღრ. **père** = „მამა“ < ლათინ. **pater**);

ასევეა გერმანიკულ ენებში, კერძოდ:

გერმანულში: **Vaterland** („მამათა // მამისეული მიწა“. ზღრ. **Vater** მამა“). **ინგლისურში** სათანადო ცნების აღმნიშვნელ სახელებში ერთ-ერთ კომპონენტად პარალელურად იხმარება **დედის** აღმნიშვნელი სახელიც: ზღრ.: **motherland** (= **დედის მიწა**) და **fatherland** (= **მამის მიწა**); ამასთანავე, იხმარება **სახლის (შინ-ის)** აღმნიშვნელი **homeland** (= **სახლის მიწა**, „სახლეული“; „საშინაო“, „შინაურეთი“).

„დიდ ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონში“ [რეიფილდი 2006] **მამულის** აღმნიშვნელ ინგლისურ ეკვივალენტებს შორის (დასახელებულია ქველ-ისეული მნიშვნელობა) **სამშობლოს** აღმნიშვნელ სინონიმებად დასახელებულია ორი რთული სახელი **motherland** და **fatherland**, რომელთა პირველი კომპონენტებია **დედა** და **მამა**, მეორე კი — **მიწა**, ოღონდ ამ სემანტიკის მოცემულ ნუსხაში არ შესულა კიდევ ერთი სინონიმი — **homeland**, რომლის მეორე ნაწილიც ისევ **მიწის**, **ხმელეთის** აღმნიშვნელია, პირველი კი — **შინ-ისა**, **სახლ-ისა**. სამაგიეროდ, ეს სიტყვა (**homeland**) **სამშობლოს** ბუდეში პირველ კომპონენტად გვაქვს და ამჯერად მას ახლავს **მამულის** პირველ კომპონენტად დასახელებული **motherland** (დედის წინ წამოწვევით), ხოლო **fatherland** აქ სულ აღარ იხსენიება. შესაძლოა, ეს ფაქტი ერთგვარი გამოდახილია

ქართულ ენობრივ ტრადიციაში გავრცელებული გამოთქმის — **დედა-სამშობლოს** — ხშირი ხმარებისა.

მაშასადამე, ბერძნული და რომანული ენები (ფრანგული, იტალიური, ესპანური, კათალონიური, პორტუგალიური, რუმინული...) ამ მხრივ დიდი მრავალფეროვნებით არ გამოირჩევა: ეტიმოლოგიურად *მამას* უკავშირდება და მინიმალურ ფონეტიკურ სხვაობას გვიჩვენებს (ბერძნ. *πατρίς*, ესპ., იტალ. *patria*, ფრანგ., რუმინ. *patrie*, კატალ. *pàtria*, პორტ. *pátria*...). უოველ მათგანს ქართულში **მამული** შეესატყვისება.

სამშობლოს ცნების აღმნიშვნელი სიტყვები ზოგ გერმანიკულ ენაში (დანიური, ჰოლანდიური), თვით გერმანულსა და ინგლისურთან ერთად, ეტიმოლოგიზდება „მამის მიწად“ (*fædreland, vaterland*), ზოგში (ნორვეგიული, შვედური) — „სახლის/სახლეულ ანუ შინა(ურ) მიწად“ (*hjemlandet, hemland*), ზოგში კი (ინგლისური) უკვე ხსენებულ ორ ვარიანტს ემატება მესამეც — **motherland** „დედის მიწის“ (ზედმიწვენიტ — „დედა-მიწის“) ეტიმოლოგიით.

სლავურ ენათა უმეტესობაშიც *სამშობლოს* ცნება ეტიმოლოგიურად ძირითადად ისევ *მამას* უკავშირდება, ოღონდ ზოგ ენაში ლიტერატურული ფორმებია გავრცელებული (რუს., ბულგ. და ა.შ. *отечество*), ზოგში — მოძველებული ფორმები (რუს., *отчизна*, პოლონ. *ojczyzna* და სხვ.), ზოგშიც — დიალექტური (უკრ. *батьківщина*), ჩეხურ-სლოვაკურში გვაქვს *vlasti* (= ქონება, მფლობელობა) [ჩერნიხი 2002].

ძირითად თანამედროვე ევროპულ ენებსა და რუსულში საანალიზო ქართულ სინონიმთა ეკვივალენტები ან მათი ელემენტები ამგვარად ნაწილდება:

ქართული	რუსული	ინგლისური	გერმანული	ფრანგული
სამშობლო	родина } отчизна } отечество }	homeland } motherland }	Heimat -	patrie -
მამული		fatherland }	Vaterland	patrie

საინტერესოდ გვჩვენება რუსულის ვითარება: აქ ერთი და იმავე ძირის შემცველი ორი ფორმა გამოყენებული *отечество* და *отчизна*, მაგრამ მათი დაბოლოებები სხვადასხვა გრამატიკულ სქესს აწარმოებს (პირველი საშუალო სქესისაა, მეორე კი — მდედრობითისა). სამაგიეროდ, ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი ძირებით განსხვავებული სინონიმები — *отчизна* და *родина* გრამატიკული სქესით უახლოვდებიან ერთმანეთს: ორივე მდედრობითი სქესისაა.

შეინიშნება ისიც, რომ თანამედროვე რუსულში (და ბულგარულშიც!) „სამშობლოს“ ცნება უპირატესად *родина* სიტყვით გადმოიცემა, მათ შორის ისეთ ტერმინოლოგიურ გამოთქმებში, როგორიცაა, მაგ.: *измена родине, изменник родины* (შდრ. *სამშობლოს ღალატი, სამშობლოს მოღალატე...*). საგულისხმო აქ ის არის, რომ „მიწისა“ და „სამკვიდროს“, ზოგადად კი მემკვიდრეობითობასთან *მიწის* ეტიმოლოგიურმა მიჯაჭვულობამ პირველადი მნიშვნელობა

დღემდე შეუნარჩუნა **მამულს**. ამითაა შეპირობებული **მამულის** ტიპოლოგია. აქედან იქნა ნაწარმოები კომპოზიტი **ადგილ-მამულ(ებ)-ი**, ხოლო ამ უკანასკნელისგან — ზედსართავი **საადგილმამულო**. ამ კონტექსტში გარკვეული აზრით შეიძლება ითქვას, რომ ილიასეული **საყვარელი მამულიც** დიდაქტიკოსის ინტენციით არის დალდასმული, რაც **მამულის** სამშვენიის ფუნქციას თუ არ გამოირიცხავს, ანელეს მაინც. აკი ფართოდაა ცნობილი, რომ ილია ცდილობდა ცხოვრების ფუნდამენტური პრაგმატიზმის ელემენტი შეეტანა იმ ხალხის შეგნებაში, რომლის წილშიც იგი დაიბადა და რომელსაც მთელი ცხოვრების მანძილზე მსახურებდა, და საადგილმამულო ბანკის დაარსებაც ამის მრავლისმეტყველი დადასტურებაა.

ინგლისური **homeland** და გერმანული **Heimat** კი გვაფიქრებინებს, რომ „სამშობლოს“ ცნებისათვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო „სახლისა“ და „მინაურობის“ მნიშვნელობა, რასაც მხარს უჭერს ზოგიერთი სხვა ენის ფაქტობრივი მასალაც, რომლებშიც „სახლის“ აღმნიშვნელი სიტყვა წარმოგვიდგება სათანადო სიტყვის ფუძისეულ ბირთვად ზოგ სლავურ ენაში (მაგ., სლოვენურში – **домовина**).

როგორც ვხედავთ, თუ ამოვალთ შესადარებელ სინონიმთა — **სამშობლოსა** და **მამულის** ეტიმოლოგიური მნიშვნელობიდან, საქმე გვაქვს სინონიმებთან, რომელთა შემადგენელი ფუძეების სემანტიკის ამპლიტუდა „გაწელილია“ **მშობელსა** და **მიწას** შორის. სანიმუშოდ მოგვყავს საანალიზო სინონიმები, ერთი მხრივ, ქართულ-რუსული და ქართულ-ინგლისური ლექსიკონებიდან, მეორე მხრივ კი — რუსულ-ქართული და ინგლისურ-ქართული ლექსიკონებიდან, თუმცა გასათვალისწინებელია თარგმნითი ლექსიკონების პრაქტიკაში ცნობილი ფაქტიც, რომ შექცევადი, საპირისპირო მიმართულების ლექსიკონები (ვთქვათ, რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული) ყოველთვის ვერ ინარჩუნებს ცალსახა დამოკიდებულებას ორი ენის ეკვივალენტურ ლექსემებს შორის და ეს ბუნებრივიცაა: მუდმივი მიხეზი ამისა იმის მიხედვით უნდა გაირკვეს, თუ რომელი ენაა ამოსავალი. ამ დასკვნის სისწორე მეტ-ნაკლებად სინონიმებზედაც ვრცელდება.

განხილული ლექსიკონები დიდი მრავალფეროვნებით არ გამოირჩევა:

Вотчина – მამული, ე.ი. ყმა და მამული [ჩუბინაშვილი 1902]; ისტ. მამული, მამულ-დედული [რქლ 1937]; ვოტჩინა, სამემკვიდრეო მამული [რქლ 1983].

Отечество – იხ. ბუდე **Отец** – მამული, სამშობლო ქვეყანა [ჩუბინაშვილი 1902]; მამული, სამშობლო; **изгнание из о-ва** სამშობლოდან განდევნა [რქლ 1937]. ამავე ლექსიკონში გვხვდება დღეისათვის ანაქრონიზმის ნიმუში (ამჟამად ამ კონტექსტში იხმარება მხოლოდ **სამშობლო**): **СССР – социалистическое о. всех трудящихся** – სსრკ ყველა მშრომელის სოციალისტური სამშობლოა; სამშობლო, მამული [რქლ 1983].

отечественный – მამეული, სამამულო [ჩუბინაშვილი 1902]; სამამულო, სამამულოშიგოლო, მამულიშიგოლო; **о. язык** დედა-ენა; **о-ная война** სამამულო ომი [რქლ 1937]; მშობლიური, სამშობლოსი; სამამულო [რქლ 1983].

соотечественник – თანა-მემამულე [ჩუბინაშვილი 1902]; თანმემამულე, ერთმემამულე, ერთის ქუეყნის კაცი; თანამემამულე [რქლ 1983].

отчизна – სამშობლო ქუეყანა, მამული [ჩუბინაშვილი 1902]; *მოძვ., პოეტ.* მამული, სამშობლო [რქლ 1937]; სამშობლო, მამული [რქლ 1983].

родина – სამშობლო ქუეყანა [ჩუბინაშვილი 1902]; სამშობლო [რქლ 1937]; **любовь к родине** სამშობლოს სიყვარული [რქლ 1983].

родной – თანშობილი, ღვიძლი; **родной край** – სამშობლო ქვეყანა [ჩუბინაშვილი 1902]; **родной язык**, მშობლიური ენა [რქლ 1937]; **1.** ღვიძლი, ალა-ლი, მკვიდრი, ნამდვილი, საკუთარი; **2.** მშობლიური, მშობელი, სამშობლო [რქლ 1983]...

fatherland – სამშობლო, მამული [მარგალიტაძე VI, 1997].

homeland – სამშობლო, მშობლიური ქვეყანა [მარგალიტაძე VIII, 1998]; **motherland**

– სამშობლო [მარგალიტაძე XI, 2003].

მამული — სამშობლო ქვეყანა [ჩუბინაშვილი 1887]; **ა. родовое имение, поместье; вотчина; ისტ. ბ.** (სამშობლო) **отечество; отчизна** [დათიკაშვილი 1959]; **1. land; (landed) estate; 2. motherland, fatherland** [რეიფილდი 2006];

მამულიშვილი — **патриот** [დათიკაშვილი 1959]; **patriot** [რეიფილდი 2006];

მამულიშვილობა — **патриотизм** [დათიკაშვილი 1959]; **patriotism** [რეიფილდი 2006];

მამულიშვილური — **патриотический** [დათიკაშვილი 1959]; **patriotic** [რეიფილდი 2006].

სამშობლო — მშობელთ სახლი ან ქვეყანა, **родина, отечество** [ჩუბინაშვილი 1887], **родина, отечество** [დათიკაშვილები 1967]; **1. homeland, motherland; birthplace; origin; 2. a native (land)** [რეიფილდი 2006].

კომენტარის სახით დავძენდით, რომ ინგლისური ენიდან ამოსვლით სამივე სინონიმი **სამშობლო**-დ გადმოითარგმნება, ხოლო **მამული** დამატებით მიეწერება მხოლოდ **fatherland**-ს. მეორე მხრივ, **სამშობლო** ინგლისურ თარგმანში მხოლოდ ორ სინონიმს ირჩევს: **homeland, motherland, მამული** კი კვლავ ორ ინგლისურ ეკვივალენტს იძლევა, მაგრამ **homeland**-ის გამოკლებით. მაშასადამე, ქართული **მამული** და ინგლისური **fatherland** რამდენადმე განკერძოებით დგას — ალბათ როგორც არააქტუალური ან ნაკლებ აქტუალური.

დაახლოებით ასეთია ლექსიკოგრაფიული მონაცემები ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე. შეიძლება იმის აღნიშვნით დაგვამაყოფილებულიყავით, რომ შედარებით გვიანდელი ლექსიკონები მეტ-ნაკლებად ასახავენ და უახლოვდებიან ჩვენს დღევანდელ წარმოდგენებს მოყვანილი სინონიმების შესახებ.

2. მონოსემიიდან პოლისემიისაკენ: სინონიმიზაცია. ენის განვითარების კვალობაზე მეტყველების ნაწილები, საზოგადოდ, ავლენენ ბუნებრივ მიდრეკილებას სემანტიკური გადაწევა-ცვალებისა და, შესაბამისად, შიდა-

გრამატიკული ტრანსფორმაციებისადმი. იგულისხმება, ერთი მხრივ, სიტყვის მნიშვნელობის გამდიდრება-გამრავალფეროვნება, მეორე მხრივ კი — მნიშვნელობის დავიწროების გზით — მისი დაზუსტება და, რიგ შემთხვევაში — ტერმინირებაც. ლიტერატურაში დაწვრილებით არის აღწერილი ამ პროცესის ხელშემწყობი თუ ხელისშემშლელი პირობები [ლამბაშიძე 1986, 54-57]. ლექსიკური პარადიგმატიკის, კერძოდ, სინონიმის ჩარჩოები ხან ფართოვდება, ხან ვიწროვდება, სიტყვები სინონიმთა ერთი რიგიდან მეორეში გადადიან, ანდა თვით ეს რიგები უქმდება და ახალი იქმნება და ა.შ. როგორც ჩანს, ამგვარ ცვლილებებს ვერ ასცდა ვერც ჩვენი საანალიზო სიტყვები.

ზემოთქმულს თვალსაჩინოს ხდის *მამულის* თავდაპირველი მონოსემიური მნიშვნელობის ევოლუცია, რომლის ფაქტობრივ ყოველი საფეხური ისტორიული თუ ლექსიკოგრაფიული წყაროებით დასტურდება. საანალიზო სიტყვების სემანტიკური განვითარების ასეთი სურათი გვესახება: ადიექტივი (=მამისეული) > სუბსტანტივიზაცია (=მამისგან მემკვიდრეობით რგებული მიწა), (მეტონიმის გზით) > სუბსტანტივი (=„სამშობლო“). სწორედ ამ ბოლო საფეხურზე ივარაუდება *მამულისა* და *სამშობლოს* როგორც სინონიმთა შეხვედრა.

თავის მხრივ დაახლოებით ანალოგიური გზა განვლო *სამშობლომ*, რომელიც შემხვედრი მიმართულებით მოძრაობდა *მამულისაკენ* როგორც პოეტნიკური სინონიმისაკენ. ოღონდ განსხვავება ისაა, რომ მათი სინონიმისაციის შედეგად *მამულს* საერთოდ მოაკლდა ადიექტიური მნიშვნელობა, ხოლო *სამშობლომ* შეინარჩუნა იგი (*სამშობლო* მხარე, *სამშობლო* მთებო). მაგრამ პოლისემიური მნიშვნელობა არსებითი სახელისა *მამულს* არ დაუკარგავს: ფიზიკური, „მატერიალური“ კერძო მიწის — სავარგულის (სახნავ-სათესის, ვენახის) სემანტიკა მას ამჟამადაც აქვს. ეს ფაქტი დადასტურებულია თანამედროვე ლექსიკონებში.

მაშასადამე, ორივე სინონიმის პოლისემიური მნიშვნელობა შეიქნა პირველი საფუძველი მათ შორის სინონიმური მიმართების დამყარებისა, შემდგომ საფეხურებად კი მნიშვნელობის გენერალიზაცია (გაფართოების შედეგად განზოგადება) და მეტონიმია (გადატანითი მნიშვნელობის შექმნა) უნდა ვივარაუდოთ.

3. სინონიმთა დერივაცია (სიტყვაწარმოება). ამ საკითხის კვლევა მოწოდებულია გაარკვიოს სინონიმთა დერივაციული შესაძლებლობანი და დაადგინოს, რა მიმართებაა მათ შორის სემანტიკურ-სტილისტიკური ფუნქციონირების თვალსაზრისით და როგორ აისახება ეს მიმართება ლიტერატურაში. განვიხილავთ პოეზიის ნიმუშებს, რადგან აქ უფრო ნათლად იკვეთება მთქმელის ემოციური დამოკიდებულება *სამშობლოს* ცნების გამომხატველი ამ ორი სინონიმისადმი.

ორივე სინონიმი — ადრინდელი *მამულიც* და გვიანდელი *სამშობლოც*, როგორც აღინიშნა, ნაწარმოები სიტყვებია: პირველი ოდენსუფიქსურია, მეორე — პრეფიქს-სუფიქსური. ორივე სიტყვის აფიქსები ადიექტივის

წარმოქმნილია და ამიტომ სავარაუდებელია, რომ სინონიმთა თავდაპირველი მნიშვნელობაც ზედსართაული მნიშვნელობისა იყო, და არა სუბსტანტივისა: **მამული** — მამისეული, მამისა; **სამშობლო** — მშობლიური. ამ უკანასკნელმა დღემდე შეინარჩუნა ერთ-ერთ აქტიურ მნიშვნელობად ადიექტიური სემანტიკა, რასაც მოწმობს **სამშობლოს** სემანტიკა ამ გამოთქმებში: **სამშობლო** მთებო, ჩემო **სამშობლო** მხარეო და მისთ.

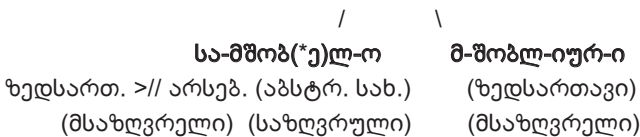
ასე რომ, დღეს სუბსტანტივებად ქცეულ ამ სინონიმებს გავლილი აქვთ ერთნაირი გზა: ამოსავალი (თავის მხრივ, ნაწარმოები) ადიექტივიდან სუბსტანტივამდე. საჭიროებამ გაარსებებულ სინონიმებისაგან შემდგომ ეტაპზე ახალი დერივატები წარმოშვა **მამულისაგან**: ერთი მხრივ, ხელობათანამდებობის აფიქსების დართვით, **მემამულე** = მამულის, მოზრდილი სავარგული მიწის სახით უძრავი ქონების პატრონი, მფლობელი, მეპატონე. მისი რუსული ეკვივალენტია **помещик** (მისი ამოსავალია **поместье**), რომელმაც წარმოშვა ადიექტივი **помещичье** — **მემამულური**. მთელი ეს სემანტიკური ველი **მამულის** თავდაპირველი მნიშვნელობის ირგვლივ გაიშალა.

დერივაცია სხვა მიმართულებითაც განხორციელდა, როცა **მამულის** გვიანდელმა და განზოგადებულმა მნიშვნელობამ (=სამშობლო) ახალი სიტყვები აწარმოვა. გვულისხმობთ ზედსართავ **სამამულოს**, რომელიც წარმოიქმნა თავდაცვითი, ანუ ტერიტორიული საკუთრების დასაცავად წარმოებული ომის ეროვნულ ეპითეტად. სხვა დერივატები ჩადგა ბერძნულ-ლათინური წარმოშობის **პატრია**-საგან ნაწარმოები საერთაშორისო სიტყვების ქართული ეკვივალენტების რიგში. ესენია: **პატრიოტის** მნიშვნელობით ნაწარმოები კომპოზიტი **მამულიშვილი**, რომლისგან დერივაციის გზით წარმოიქმნა ახალი სიტყვები: ერთი მხრივ, აბსტრაქტული სახელი **მამულიშვილობა** (=პატრიოტიზმი, პატრიოტობა), ხოლო მეორე მხრივ — ახალი ზედსართავი **მამულიშვილური** (= პატრიოტული). (იხ. სქემა გვ.12).

ნაკლებ პროდუქტიული აღმოჩნდა **სამშობლო** — შესაძლოა, იმის გამოც, რომ იგი ორმაგი წარმოებით არის დამდიმებული: მისი ამოსავალი ფუძე თავადაც ორივე მხრიდანაა პრეფიქს-სუფიქსით (**მ-** — **-ელ**) შემოსაზღვრული. ამ ფორმალურ „არტახეზში“ მოქცეულმა **მშობელ** სიტყვამ მხოლოდ ცალი მხრიდან შეძლო ეწარმოებინა ზედსართავი (**მშობლ-იურ-**): ხელახლა დართულმა ორმხრივმა აფიქსებმა (**სა-** — **-ო**) კი ახალი „ჭაერი“ აღარ დაუტოვეს ნაწარმოებ ფუძეს.

დერივაციული გარდაქმნები გრამატიკულად ასე გამოიყურება:

(მიმღეობა) **მ-შობ-ელ-** > **მშობელ-** (სუბსტანტივირებული არს. სახელი)



მაშასადამე, ხელმეორედ ნაწარმოებ ამ სიტყვათაგან მხოლოდ **მშობლიურმა** შეინარჩუნა მუდმივი მსახლვრელის სტატუსი, **სამშობლო**-მ კი დაკარგა ცალსახობის სიმეარე და, გარკვეულ შეხამებებში, ადიექტიური სე-

მანტიკის შენარჩუნებით, პარალელურად შეიძინა სუბსტანტივის ფუნქციაც, რომელმაც თანდათან კიდევ უფრო განიმტკიცა პოზიციები სწორედ ამ ფუნქციით გამოყენების მხრივ.

ამასთან დაკავშირებით უურადლებას იჭყვევს რამდენიმე მაგალითი ვახტანგ ორბელიანის ლექსში „ძველ მეგობარს“, რომელშიც ერთმანეთის გვერდით პარადოქსულად გვხვდება განსახილველი **სამშობლო** და **მამული**:

*სამშობლო მამულს თავი შესწირა (13);
თქვენი სამშობლო მიწა-მამული (79);
და ველარ ვუმზერ იქიდან სამშობლო მამულს დახატულს (10).*

აშკარაა, რომ **სამშობლო** აქ ყველგან ადიექტივის ფუნქციით გამოდის: იგი განსაზღვრავს **მამულს** და მიღებული სინტაგმა აღნიშნავს „მშობლიურ მამულს“.

დაახლოებით ასეთივეა **მამულის** დერივაციის საკითხიც. **მამ**-ისაგან -**ულ** სუფიქსით ნაწარმოები **მამული** ზედსართავად იქცა, რათა **მამ(ის)ეული** აღენიშნა. ამას მოწმობს ძველ ძეგლებში დადასტურებული შესიტყვება **მამული რჩული // შჯული**⁶, რომელშიც **მამული** (მსგავსად სხვა შემთხვევაში **დედულისა**) ადიექტივია და ნიშნავს მამისეულ, მამისაგან ნამემკვიდრევე რჯულს, სარწმუნოებას.

ზემოთქმულიდან ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ სინონიმურმა წყვილმა — **მამულმა** და **სამშობლომ** — ადიექტური დერივაციის მეშვეობით თითქმის ანალოგიური გზა გაიარა (ადიექტივიდან სუბსტანტივამდე), ოღონდ **მამულმა** — უფრო ადრე, ვიდრე **სამშობლომ**: ამ მხრივ პირველი უფრო ასაკოვანია.

ქრონოლოგიური სხვაობა **მამულსა** და **სამშობლოს** შორის კიდევ ერთი აპრიორული ნიშნითაც განისაზღვრება: საზოგადო სახელი **მამული**, რომელიც ნაწარმოებია უახლოესი ნათესავის აღმნიშვნელი აპელატივის — **მამისაგან**, „ასაკობრივად“ გაცილებით უფროსია, ვიდრე **მშობლისგან** ნაწარმოები **სამშობლო**: **მშობელი** განმაზოგადებელი და, მაშასადამე, შედარებით გვიანდელი მონაცვლეა დედ-მამის ერთობისა (ისევე როგორც **მეუღლე**, რომელიც მოგვიანებით წარმოიქმნა ცოლ-ქმრის ერთობის აღმნიშვნელად), ხოლო კომპოზიტ **დედ-მამის** ადიექტური ანალოგი (ოღონდ უკუწეობით) — **მამულ-დედული** — ჯერ კიდევ ძველ ქართულში წარმოიქმნა (შესაძლოა, ბერძნულის სათანადო კომპონენტების უკუწეობის კალკირების გზით) — შესაბამისად დედისეული და მამისეული უძრავი ქონების აღმნიშვნელად (ჯერ მსახლგრელის საფეხურის გავლით).

ამავე სიტყვისგან კიდევ ერთი მსახლგრელი იწარმოება აგრეთვე **სა-** — **ი** ცირკუმფიქსის მეშვეობით **სამამულე**, რომელიც მსახლგრელად შეეხამება **რქა** სახელს (ცხადია, აქ იგულისხმება „სავენახე, ვაზის რქა“). **მამულის** დე-

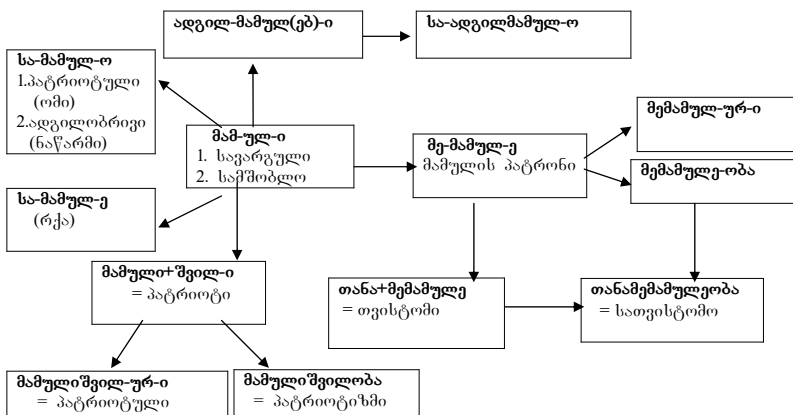
6 დედულ-ი = დედისეული, დედისიანი: დაუტევა სჯული დედული 29, 12; ფარნავაზ იყო... დედულად სპარსი ასპანელი [სარჯველაძე 1986: 20: 19]. მეორე მაგალითის მიხედვით, დეფინიციისათვის შეიძლება დაგვემატებინა აგრეთვე: დედით, დედის მხრიდან (შ. ა.).

რივატია **მე-** — **-ე** აფიქსებით ნაწარმოები სახელი **მემამულეც** (= მემკვიდრე, ძქელ, II), მისგან კი — **მემამულეობა** (=მემკვიდრეობა).⁷

ეს დერივატები სრულიად განსხვავებულ მნიშვნელობას იძენენ, როდესაც შეიხამებენ პრეპოზიციურ **თანა-** ელემენტს. სიტყვა **თანამემამულეს** დღეს თვისტომის, ხოლო **თანამემამულეობას** დიასპორის, სათვისტომოს სემანტიკა აქვს.

მამულ- სიტყვისგანაა მიღებული კომპოზიტი **მამული(ს)შვილი** — „პატრიოტის“, ქართული ადეკვატი, მისგან კი იწარმოება ზედსართავი **მამული-შვილური** (=პატრიოტული) და აბსტრაქტული სახელი **მამულიშვილობა** (=პატრიოტიზმი).

მეორე მხრივ, სიტყვა **ადგილ-**თან შეხამებით **მამული** აწარმოებს კომპოზიტს, რომელიც ისევ **მამულის** ამოსავალი მნიშვნელობით იხმარება (როგორც წესი, მრავლობითის ფორმით): **ადგილ-მამულ(ებ)ი**. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, ახალ ადიექტივს აწარმოებს: **საადგილმამულო**, რომელიც პრაქტიკაში პირველად ილიამ გამოიყენა მის მიერვე დაარსებული ბანკის სახელწოდებად: **საადგილმამულო ბანკი**. **მამულის** დერივაცია სქემატურად ასე წარმოგვიდგება:



რაც შეეხება **მამულის** სინონიმის — **სამშობლოს** დერივაციას, მისი ადიექტიური ფუნქციის საფუძველს იძლევა ამ სიტყვის წარმოება პრეფიქს-სუფიქსით **სა — ო**, რომელიც უაღრესად პროდუქტიული მაწარმოებელია არა მარტო ძველ ქართულში, არამედ ამჟამადაც (**საშობაო**, **საბავშვო**, **საგაზეთო**, **საგარეო**, **საკმაო**, **საყოველთაო**...). იგი ანალოგიური ფუნქციის აფიქსების (**-ური/-ული**, **-იან** და მისთ.) მსგავსად, მიმღებური წარმოშობის გაარსებითებული **მშობელ** ფუძისაგან აწარმოებს ზედსართავს — **სამშობლოს** — **მშობლიურის** ანალოგიურს (შდრ. გალაკტიონისეული „**მშობლიური** ჩემო მიწავ!“ და აკაკის სტრიქონი „განთიადიდან“: „ჩემო **სამშობლო** მხარეო“), შემდგომ კი მოხდა მისი სუბსტანტივაცია.

7 საინტერესოა, რომ **მემამულე**-ს რუსული ეკვივალენტი **помещик** ნაწარმოებია **მამულ-**ისაგან არა **отчина / отечество**-ს მნიშვნელობით, არამედ **поместье**-საგან **угодье**-ს მნიშვნელობით.

საფიქრებელია, რომ თვით სიტყვა **სამშობლომ**, რომლის ამოსავალი ფუძეა მიმღეობური წარმოშობის **მშობელი** (სასუბიექტო, ანუ მოქმედებითი გვარის მიმღეობა), მოგვიანებით განივითარა სუბსტანტიური სემანტიკა. ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონში (მე-18 ს.) იგი განმარტებულია, როგორც „**დედის სახლი**“, და მას დღემდე აქვს შენარჩუნებული ადგიქტური მნიშვნელობა. ამას თვალნათლივ მოწმობს მისი შეხამება არსებით სახელთან: **სამშობლო მხარე** იგივეა, რაც **მშობლიური მხარე**, და ეს მნიშვნელობა დასტურდება ყველა სახის (განმარტებით, ორენოვან...) თანამედროვე ლექსიკონებში.

განსხვავებით **მამულ**-ისაგან, **სამშობლოს** შემდგომი დერივაცია აღარ მომხდარა, რაც ამ სიტყვის რთულ (ცირკუმფიქსით) წარმოებას უნდა მიეწეროს; ესეც არ იყოს, **-ი** ხმოვანზე ფუძეგათავებული სახელი უფრო მოუქნელია სიტყვაწარმოებისათვის, ვიდრე **ა** ან **ე** ხმოვნებზე დამთავრებული სახელები.

ნაკლებ პროდუქტიული აღმოჩნდა ქართულში **დედული**, რომელიც ამ მნიშვნელობით თანამედროვე ქართულში ვერ დამკვიდრდა (მხოლოდ „დედის“ საალერსო ფორმის საწარმოებლად თუ იხმარება), სამაგიეროდ, **-ეთ** სუფიქსის დართვით ახალი სიტყვა აწარმოვა — **დედულეთი**, რომელმაც მიიღო „**დედის სამშობლოს**“ (მშობლიური ქვეყნის ან მხარის) მნიშვნელობა.

4. პოლისემიიდან მონოსემიისაკენ: სინონიმის ტერმინოლოგიზაცია. მას შემდეგ, რაც სიტყვა იფართოვებს და იმდიდრებს მნიშვნელობას, იგი ახალ ადგილს პოულობს ენის ლექსიკურ სისტემაში: პოლისემიური მნიშვნელობის შექმნა მეტი მოძრაობის საშუალებას აძლევს ამ სიტყვას, რათა დატოვოს ფუნქციონირების ძველი ჩარჩო, მათ შორის — სინონიმთა ერთი მწკრივი და გადაინაცვლოს ახალში, ამასთან, თან გაიყოლოს მასთან სინტაგმურად და/ან ლექსიკურად დაკავშირებული სიტყვები.

სინონიმთა ურთიერთმიმართებას დიდად განსაზღვრავს გარემომცველი კონტექსტი, რომელიც, თავის მხრივ, დამოკიდებულია სხვა სიტყვებთან სინტაგმური დაკავშირების ინტენსივობასა და ხარისხზე. კერძოდ, შენიშნულია, რომ პრაქტიკულად არ არსებობს სინონიმთა აბსოლუტურად ერთგვარი მიმართება სხვა სიტყვებთან სინონიმთა შეხამებითი უნარის თვალსაზრისით [აფრიდონიძე 1988:290-1]. თუკი ერთ-ერთ სინონიმს დაუკავშირდა სპეციფიკური სიტყვა, რომელიც მეორე სინონიმს ნაკლებ ან სულაც არ შეეხამება, არ არის გამორიცხული, რომ პირველი სინონიმი ტერმინადაც კი იქცეს [ლამბაშიძე 1986:40-1].

ასე მოხდა, ჩვენი აზრით, **სამშობლოს** შემთხვევაში, როცა მას დაუკავშირდა არსებითი სახელები **ღალატი** ან **მოღალატე**. **სამშობლოს ღალატი** (შემდგომ ის **სახელმწიფოს ღალატი**თ შეიცვალა) ცნობილი სინტაგმაა, რომელიც უმძიმეს სახელმწიფო დანაშაულს აღნიშნავდა და იგი უკანასკნელ ხანებამდე (2000 წლამდე) შედიოდა კიდევ სისხლის სამართლის კოდექსში, როგორც უმძიმესი და მთელი სიმკაცრით დასჯადი სახელმწიფო დანაშაული, ხოლო ამ საქციელის ჩამდენი **სამშობლოს მოღალატედ** (სასა-

უბრო, ხალხურ მეტყველებაში — *გამყიდველად*) იწოდებოდა⁸; მოცემულ სინტაგმაში *სამშობლო* არ ჩაინაცვლებოდა *მამულით* — და ამის მიზეზი ამ შემთხვევაში *სამშობლოს* სემანტიკურ სპეციფიკურობასა თუ სივიწროვეში კი არ არის საძებარი, არამედ — პირუკუ — მის გამორჩეულად ზოგად და ფართო სემანტიკაში, როგორც ტერმინოლოგიზაციის პროცესის განხორციელების წინაპირობაში.

ასეთივე ბუნებისაა *სამშობლო* იმ შემთხვევაშიც, როდესაც იგი იხმარება ამა თუ იმ ბუნებრივი (ძირითადად ენდემური) მცენარის ან ადგილობრივი წარმოების პროდუქტის, სპორტის ამა თუ სახეობის ან გარკვეული პოლიტიკური მოვლენის აღმოცენების ადგილის აღსანიშნავად (ინგლისის ფეხბურთის *სამშობლოა*, ჩინეთი ჩაის *სამშობლოა* და ა.შ.). ი. გოგებაშვილის „ბუნების კარში“ საკმაოდ ხშირად გვხვდება ამის დამადასტურებელი მაგალითები:

უავის სამშობლო ადგილი არის არაბეთი (34). [ამერიკის მთების] ამ ტყე-ებშია სამშობლო ქინაქინის ხისა (36). ფრინველებს აგონდებათ თავიანთი სამშობლო, სადაც დროს მხიარულად და ბედნიერად ატარებდნენ (122); ისინი [მერცხლები] მართლაც ისევ დაბრუნდებიან, ჩვეულებრივ დაიწყებენ ჭიკჭიკსა და გალობას და თავისს სამშობლო ქვეყანას შეამკობენ (116);

5. სინონიმთა სინტაგმატიკისა და სტილისტიკისათვის. სინონიმების შედარებისას მათ ახასიათებენ სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით: ფართო თუ ვიწრო მნიშვნელობის, ხშირად თუ იშვიათად ხმარების, ლიტერატურული თუ დიალექტური ვარიანტების, ნასესხები თუ საკუთარი ლექსიკის მიხედვით... [კოლინსონი 1939:61 შმდ.; ულმანი 1977:142-3]. დიდი მნიშვნელობა აქვს დისკურსულ და ჟანრობრივ სხვაობასაც. არსებითად ამ ფაქტორებზეა დამოკიდებული საანალიზო სინონიმების ლექსიკური შეხამების უნარი და კომბინაციის შეზღუდვის ხარისხიც.

სინონიმთა ვერსიფიკაციული სტრუქტურა. პოეზიის ენაში, რომელიც რეგლამენტირებულია რითმა-რიტმის მოთხოვნებით, მეტ მნიშვნელობას იძენს სინონიმთა რიტმულ-რიტმობრივი სტრუქტურის იერსახე. ერთი შეხედვით, საანალიზო სინონიმებს შორის შეიძლება ტოლობის ნიშანი დავსვათ: ორივე სინონიმის სიგრძე, თუ მას ამოსავალი ფორმით (სახელობითი ბრუნვით) ვიგულებთ და მარცვალთა რაოდენობით გავზომავთ, ტოლია — სამმარცვლიანია:

მა-მუ-ლი — სამ-შობ-ლო
1 2 3 1 2 3

მაგრამ ეს — მართლაც ერთი (ზედაპირული) შეხედვით: მოცემული სინონიმები ფუძის მარცვალთა რაოდენობის მიხედვით განსხვავებული სიგ-

⁸ ეს სიტყვათშეხამება კომიკური ეფექტის წყარო გახდა ე. რიახანოვის ფილმში „გარაჟი“, როცა ფილმის ერთ-ერთმა პერსონაჟმა (ბურკოვის გმირმა) განაცხადა: ამ გარაჟის გულისათვის მე *სამშობლო* გავეყიდეო („Я из-за этого гаража родину продал“), რის შედეგადაც მას ყველამ ზურგი შეაქცია, გულისხმობდა კი ისეთსავე მიწის ნაკვეთს ქალაქგარეთ, რომელიც ქართულად *მამულად* იწოდებოდა.

რძისაა: პირველს ფუძე ხმოვანზე უთავდება და სამმარცვლიანია, მეორეს — თანხმოვანზე და ორმარცვლიანია. მაგრამ ბრუნვის პარადიგმებში სინონიმები არსებითად თანაბარი სიგრძისაა (3-მარცვლიანია). მხოლოდ მიცემითშია განსხვავება: **მამულ-ი** ორმარცვლიანი ხდება (ზღრ. **სამშობლო-ს** და **მამულ-ს**), თუმცა **მამულს** დანაკლისის შესავსებად მოეპოვება სარეზერვო კლიტიკური საშუალება — ემფატიკური (მაგრცობი) ხმოვანი -ა (**მამულ-ს-ა**); განსხვავებული შეიძლება იყოს მოქმედებითიც, რაკი **სამშობლო** გრძელდება და 4-მარცვლიანი ხდება (მაგ., ამ კონტექსტში: *ვამაუობ / თავი მომაქვს სამშობლო-თი*. ზღრ. **მამულ-ით**).

ამ სინონიმებიდან რითმაში გამოსაყენებლად უფრო მოქნილია **მამული**, რამდენადაც მას ადვილად ერითმება -ულ-ზე ფუძეათავებული პროდუქტიული მიმღობები (გაბმული, ჩაცმული...), აბსტრაქტული სახელები — სრულად ან ნაწილობრივ (*სიყვარული, ყრიამული...*), ანდა სხვა სახელები სათანადო ბრუნვებში (*გული, სული...*), მაშინ როცა დერივატი **სამშობლო** რითმისათვის მოუხერხებელია (მოუქნელია). უთუოდ ამით აიხსნება რითმაში მისი მოხვედრის პრაქტიკულად დაბალი ალბათობა. ამიტომაც, რომ **სამშობლოს** შემცველი სტრიქონი ან ურითმოა, ანდა მას მოსდევს ისეთი მსაზღვრელი ან ზმნა, რომელსაც ადვილად ეძებნება რითმა.⁹

მართალია, წინამდებარე ანალიზში პროზაულ მასალას არ ვხვებით, მაგრამ არ შეიძლება არ აღინიშნოს სიტყვა **მამულისადმი** ილიას აშკარად სუბიექტური დამოკიდებულება. მისი არათუ მხატვრული შემოქმედება და განსაკუთრებით პოეზია, არამედ პუბლიცისტიკაც კი, შეიძლება ითქვას, სავსეა ამ სიტყვით და მისგან ნაწარმოები სხვა სიტყვებით. საერთოდ კი შეინიშნება, რომ **მამული** აქტიურად იხმარება უფრო მეტად აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსული მწერლების, განსაკუთრებით კი — წარჩინებული წრის წარმომადგენელთა მეტყველებაში ზოგადად და პოეზიაში კერძოდ. იქნებ შემთხვევითი არ იყოს ეს კანონზომიერება და ამ სიტყვის ჩვეული ხმარება შესაბამისი ფენის — რომანტიკოს პოეტთა (მათ შორის განსაკუთრებით, გრიგოლ ორბელიანის, ვახტანგ ორბელიანის...) შემოქმედებაში გამომდინარეობს სწორედ მათი “მემამულეობიდან” — მით უფრო,

9 სხვა რიგის ვერსიფიკაციული დაბრკოლება შეიძლება შექმნას სათანადო სინონიმებს გრამატიკული სქესის მქონე ენებში, როგორცაა, მაგ., სლავური ენები, მათ შორის რუსულიც. ზღრ. **родина** (*სამშობლო*) და **отчизна** (*მამული*), რომლებიც ვიზუალურად კი ერთნაირად გამოიყურებიან (ერთი და იმავე ხმოვნების მსგავსი რიგით), მაგრამ რითმებს მაინც ვერასოდეს ვერ შექმნიან, ვინაიდან აკუსტიკურად სრულიად სხვადასხვა ჟღერადობას იძლევიან (ეს კი არსებითაა რითმიანი ლექსისთვის): მახვილი სხვადასხვა მარცვალს ეცემა, რის გამოც რითმის საკვანძო სარითმო მარცვლები იცვლება: **родина**-ში მახვილი პირველ, **о** ხმოვანს მოუდის, **отчизна**-ში კი მახვილი მეორე მარცვალზეა (**ш** ხმოვანზე) ამიტომ უმახვილო **о а-**დ იკითხება და გაუწავფავი თვალთ დაწახულ შესაძლო რითმას ნაჩვევი უური (და ენა - ზეპირი მეტყველება) უკუაგდება. მაგრამ ამით არ ამოიწურება ის დაბრკოლებები, რომლებითაც ობიექტურად ემუქრება გრამატიკული სქესი რითმას: თუ სხვადასხვა სქესის სახელებს ახლავს მსაზღვრელები, ისინი თავიანთი ნაირგვარი დაბოლოებებით (-**ны, -ая, -ое**), თანაც, სხვადასხვა ბრუნვაში, ხელს უშლიან რითმას და პოეტს სხვა გზის ძიება უხდება. რუსულში ზემოთ მოყვანილი სინონიმებიდან ორივე მდებარეობითი სქესისაა, მესამე სინონიმი კი (**отечество**) — საშუალო სქესისა, და მას მსაზღვრელიც ამავე სქესის ფორმით უნდა შეეთანხმოს (**мое, прекрасное, любимое...**), ამასთან, სხვადასხვაგვარად ჟღერს კუთვნილებითი ნაცვალსახელისა და ზედსართავის გარეგნულად მსგავსი დაბოლოება (**-ое / -ое**), რომ არაფერი ვთქვათ მახვილის ადგილმონაცვლეობაზე.

რომ შემდგომ სწორედ თავად ილია ჭავჭავაძის ინიციატივით დაარსდა სა-
ადგილმამულო ბანკი. ამ ვარაუდს განამტკიცებს **სამშობლოს** ადრინდელი
სინონიმისადმი ილია ჭავჭავაძისა და მისი თანამოსაგრის — აკაკი წერე-
თლის დამოკიდებულების, საერთოდ, ამ ორი კლასიკოსი სამოციანელის
სიტყვახმარების სტატისტიკის შედარება პოეზიაში სიტყვა **მამულის** გამოყ-
ენებისას. ეს შეფარდება ასე გამოიყურება:

	ილია	აკაკი
სამშობლო	13	163
მამული	137	53

მაშასადამე, თუ ილია თავის პოეზიაში უმეტესწილად (და, შეიძლება ით-
ქვას, შეგნებულადაც) ხმარობს **მამულს**, თან ისე ხშირად, რომ ეს სიტყვა
მის პოეზიაში დაახლოებით 10-ჯერ აჭარბებს **სამშობლოს**, აკაკი დაუბრკო-
ლებლად იყენებს თავის ლექსებსა და პოემებში **მამულსაც**, მაგრამ უფრო
ხშირად (3-ჯერ მეტად) მაინც **სამშობლოს** ხმარობს.

აქ მოგვყავს ილიას ის გამონაკლისური ციტატები მისი თარგმანებიდან,
რომლებშიც ძირითადად **სამშობლოა** ნახმარი, უფრო იშვიათად კი — **მა-
მული**:

*ოხ, სტიროდეთ მათ, ვინცა სტირიან
მდინარეებზედ ბაბილონისა...
ვისიც მამული სამშობლოისა
არარა არს რა, გარდა სიხმრისა!*

.....

*მელას აქვს ხვრელი და თვის ბუდე — ჩიტს,
კაცსა — სამშობლო, და ისრაილსა —
არარა არს რა, გარდა სიხმრისა!*

(ბაირონი, „სტიროდეთ!“ I, 209).

მეცა მქონია კარგი მამული!..

თურმე სუფევდა იქ სიყვარული.

(*** მიბაძვა ჭეინესი, I, 216)

(შესაძლოა, აქ **მამული** რითმის საჭიროებას უფრო ეხმიანება: **მამული**
— სიყვარული).

არ დაგივიწყებ, არა, არა!.. ვიდრე ჰფეთქს გული,

.....

შენი, სამშობლოვ, უბედურო, ხსოვნა მეჭნება.

(ტომას მური, „ირლანდიისადმი“, I, 244).

ოხვრით შესჭვრეტდა აღმოსავლეთსა,

თვის სამშობლოზედ ურვით მოკლული

ცაზედ ეძებდა მშობლიურ მთებსა (I, 235).

.....
 ვხედავდი — სხვებსა ჰყავთ მეგობარნი,
 აქვს ტკბილ სამშობლო, სახლი და კარნი...
 (ლერმონტოვი, „მწირი“, I, 237).
 და მესიზმრა მე მხიარულად გაჩაღებული
 ღამის მეჯლიში ჩემსა სამშობლო ტკბილსა მხარესა.
 (ლერმონტოვი, „სიზმარი“, I, 239).
 — ერთს კიდევ გკითხავ: არ გიდარდნია
 მასზედ, სად უმაწვილს გინაგარდნია, —
 შენს განშორებულ ტკბილ სამშობლოსთვის
 და დაღისტინისა გადახსნილ ცისთვის? (I, 227).

.....
 უფლისა ჩვენის უხვი ქვეყანა
 მშვენიერია, მენდე, ყველგანა.
 გულს კი არა აქვს არსად მამული!...
 ...ოჰ, შემიბრალე!.. მრქვი, ვით სტირიან
 შენს სამშობლოში, შენს ქვეყანაში!
 (ლერმონტოვი, „ჭაჯი-აბრეკი“, I, 228, 230).

როგორც ვხედავთ, ილიას პოეტურ თარგმანებში, სამად სამი მაგალითის გარდა, **მამული** არ დასტურდება, **სამშობლოს** ნიმუშებმა კი აქ მნიშვნელოვნად იმატა და მას საგრძნობლადაც გადააჭარბა. ამ მხრივ ნიშანდობლივია, რომ თვით ორიგინალურ ლექსშიც, რომლის სათაურია „უცხოეთში“, ნოსტალგიკური მშობლიური ქვეყანა კვლავ **სამშობლოთია** მოხსენიებული, და არა **მამულით**:

...და მხოლოდ ჩემი ურვით მოკლული
 შემომტირის მე მწუხარედ გული...

 თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა
 ეგრეთ დამცქერდა **სამშობლოს** ზეცა...
 („უცხოეთში“, I, 22).

ორიგინალურ ლექსში გამოყენებული სიტყვათშეხამება „ურვით მოკლული“ ამოტივტივდება **სამშობლოს** ხსენებაზე სხვაგანაც — ამჯერად თარგმანშიც:

„თვის **სამშობლოზედ** ურვით მოკლული“ (ლერმონტოვი, „მწირი“, 235).
 ისე ჩანს, რომ სპეციფიკურ კონტექსტებში **სამშობლო** ილიასთან დისტანცირების მომასწავებელ სიმბოლოდ შეიძლება ვიგულოთ. იქნებ ამის გამოძახილი ისიც იყოს, რომ ცასთან (ზეცასთან) ილია ძირითადად **სამშობლოს** ხმარობს და არა **მამულს**:

სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი

მწუხრის ზეწარი გადაეფარა

(„კაკო უაჩალი“, I, 147).

შენს განშორებულ ტკბილ **სამშობლოსთვის...**

და დაღისტინისა გადახსნილ **ცისტვის?**

(ლერმონტოვი, „ჭაჯი-აბრეკი“, I, 227).

... თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა

ეგრეთ დამცქერდა **სამშობლოს ზეცა...**

(„უცხოეთში“, I, 22).

აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ **მამული** მხოლოდ ადამიანის **სამშობლოს** სინონიმად იხმარება, ხოლო ფაუნისა და ფლორის მშობლიური გარემოს დასახასიათებლად მხოლოდ და მხოლოდ **სამშობლო** იხმარება და არასდროს **მამული**, გამომდინარე ამ უკანასკნელის თავდაპირველი, ეტიმოლოგიური მნიშვნელობიდან).

საერთოდ კი ისე ჩანს, თითქოს სიტყვა „**სამშობლოს**“ ილია უფრო განზოგადებული მნიშვნელობით აღიქვამს და მას უპირატესად ცნებით ღირებულებას ანიჭებს, მაშინ როცა **მამულს** მის ნაწერებში დაუფარავი ემოციის დაღი ახის. რჩება შთაბეჭდილება, რომ ავტორი კონკრეტული კონტექსტის კვალობაზე (დიდაქტიკოსის შესაფერისად) ცდილობს ზედმიწევნით გასაგებად და მისაწვდომად (შეიძლება ითქვას, ერთგვარი ადაპტირებითაც) მიიტანოს მკითხველამდე ყოველი სიტყვა თავისი სემანტიკურ-სტილისტიკური აქცენტებითა და ნიუანსებით.

ერთი ზოგადი დაკვირვებაც: საანალიზო სინონიმებისადმი პოეტების ემოციურ დამოკიდებულებას ამდაფრებს მათი ხშირი ხმარება მიმართვის (წოდებითის) ფორმით. აკი რიტორიკული კითხვების ერთ-ერთ მექანიზმს ქმნის ირეალური ადრესატის არსებობა, რომელთან გასაუბრებაც, მით უფრო, მისგან პასუხის მიღება არ ივარაუდება. ერთ ასეთ „მარად მდუმარე“ ადრესატად კი სწორედ სინონიმური **სამშობლო** და **მამული** იგულისხმება. გავიხსენოთ, ერთი მხრივ, იმავე ილიას ნატვრითი და თან უსასოო კითხვა: „**მამულო, საყვარელო**, შენ როსდა აყვავდები?“, მეორე მხრივ კი — გამოსათხოვარი, ტკივილიანი მიმართვა ყვარლის მთებისადმი: „**სამშობლო მთებო!** თქვენი შვილი განებებთ თავსა“, სადაც სიტყვა **სამშობლო** თვითონ ასრულებს მსაზღვრელის (= მშობლიურის) ფუნქციას.

ლექსიკური თვალსაზრისით საანალიზო სინონიმების შეხამებითი უნარი ნებისმიერი არ არის, მაგრამ იგი არც უსაზღვროა. **სამშობლოსა** და **მამულის** ნაჩვევი შეხამება სხვა სიტყვებთან, განსაკუთრებით კი ეპითეტების გამომხატველ მსაზღვრელებსა და მოქმედების დინამიკის გამომხატველ ზმნებთან ამგვარ სურათს იძლევა:

ა) მსაზღვრელები:

სამშობლო: ჩემი / ჩვენი, თავისი, ძველი, ტკბილი; ტანჯული, მტანჯველი, განშორებული, მხსნელი, გამომზრდელი,...

მამული: ჩემი / ჩვენი, საყვარელი, უბედური, დაჩაგრული, დაობლებული...

ქართულ პოეზიაში ამ ორ სინონიმს შორის **მამული**, რომლისგანაც მრავალი სიტყვა იწარმოება (როგორც მარტივი, ისე კომპოზიტი), სინტაგმების (თავისუფალი შესიტყვებების) შექმნაში იმდენად პროდუქტიული არ აღმოჩნდა, რამდენადაც **სამშობლო**, რომლის დერივაციული უნარი თითქმის ნულოვანია (თუ არ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ეს სიტყვა თვითონ არის დერივაციის შედეგი)¹⁰. ამიტომ საკომპენსაციო ფუნქციის შესრულება სინტაგმატიკას დაეკისრა.

ვფიქრობთ, ამისი მიზეზი თვით სიტყვა **მამულის** ემოციური აღქმის მაღალ ხარისხშია საძიებელი, რაც, თავის მხრივ, შეპირობებული უნდა იყოს ამ სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობის (=მამისაგან მემკვიდრეობით რგებული მიწა) მეტაფორიზაციით — შუალედური, გაფართოება-განზოგადების საფეხურის გავლით. ამ ემოციურობის მთავარი საფუძველი კი უნდა იყოს სწორედ მისი *სიძველე*, რამაც განაპირობა გარკვეული გაუცხოება მისი თავდაპირველი სემანტიკისგან „განდგომისა“ და, შესაბამისად, ერთგვარი არქაიზაციის გამო, რაც ხშირად არის ხოლმე ესთეტიკური ტკობის წყარო (არქაიზაციის ეფექტისათვის ქართული ენის სინამდვილიდან გავიხსენოთ განსაკუთრებით რიტმული პროზის ოსტატის — ვასილ ბარნოვისა და ანა კალანდაძის შემოქმედება).

ქართული პოეზიის დიდძალ მასალაში **მამულის** ეპითეტები ძალზე ძუნ-წა-დაა წარმოდგენილი. არ გამოვრიცხავთ, რომ თვით „**მამული, საყვარელი**“-ს აუცილებლობა შეიძლება წინამავალი სარიტმო სიტყვის — **მდელო**-ს რით-მობრივი ანარეკლის შექმნის ფუნქციას უფრო შეეპირობებინა.

ბ) ზმნები და ნაზმნარი სახელები (მასდარ-მიმღეობები):

სამშობლო: დაბადების ადგილი; მიტოვება (დაკარგვა, წართმევა, გადასახლება)

და დაბრუნება...; სამშობლოს გაყიდვა, არჩევანი (შეცილება, არგაცვლა...):

არ გავცვლი მე ჩემს **სამშობლოს**

სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა

არც სხვა ვინმე ვარ, **სამშობლოს**

გარჩიო სხვის მთა-გორია.

.....

და თუ **გაყიდო სამშობლო,**

გამისკდეს მიწა წამზედა

(ერისთავი 72-3)

10 საგულისხმოა, რომ სიტყვა **სამშობლო** არც ერთხელ არ გვხვდება „ქართლის ჰირონი“ მოღალადე, „მარადიული ემიგრანტის“ ბედის ტრაგიკულად განმცდელი დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში. ეს სრულიად ეწინააღმდეგება იმ მოლოდინს, რომელიც ეფუძნება დაკარგვის გამო საკუთარი მიწა-წყლის სიყვარულის გამძაფრების ლოგიკას; ხოლო სამშობლოს სევდა რომ ნამდვილად თრგუნავდა პოეტს, ამას საკომპენსაციო შესიტყვებები მოწმობს: **ჩემი ქვეყანა / მხარე, მიწა** (უპირისპირდება **უცხო ქვეყანა**), ანდა უშუალოდ საკუთარი სახელი – ხორონიმი **ქართლი**.

ჩემი სამშობლო ქვა-კლდეა,
 მუდამ იქ დავიარები,
 იქა ვშობილვარ, იქ მოვკვდე,
 იქ დალოპეს ჩემი ძვალეები!
 (შიო მღვიმელი, *ჩიხვი* [მიბაძვა რაფიელისა]).

მამული: დაგდება (= მიტოვება, დაკარგვა); დაცვა, თავდადება /თავგან-
 წირვა...

გ) სინტაგმური ანალოგიების შექმნა სინონიმური სიტყვებით — აპელატი-
 ვებისა (სახოგადო სახელების) ან ხორონიმების (ქვეუნების სახელწოდებების)
 მონაწილეობით:

ქვეყანა — ჩემი / ჩვენი, მისი / თავისი, კარგი, მშობლიური, საყვარე-
 ლი...

მიწა / მხარე / კუთხე — ჩემი / ჩვენი, მისი / თავისი, მშობლიური...

საქართველო (ხორონიმი = ქვეუნის სახელი): ჩემი, მშობლიური, საყვარე-
 ლი, ლამაზი, სამშობლო.

ის ფაქტი, რომ **მამული** უმეტესწილად მსაზღვრელი ეპითეტის გარეშე წა-
 რმოდება, ირიბად იმას ნიშნავს, რომ ორნამენტები და აქსესუარები მას არ
 სჭირდება, რადგანაც იგი ისედაც ძლიერია. კიდევ უფრო მეტი ძალა ენიჭება
მამულს, როცა მას ბედის სასწორზე შეაგდებენ და სასოწარკვეთილი ალტერ-
 ნატივის წინაშე აყენებენ: **მამული** ან **სიკვდილი**. ჩვილისათვის სამღერ „ნანას“
 ილიასეულ ტექსტშიც შესაბამის სიტყვათშეხამებებს ვხვდებით:

უკვდავი არის შვილი

მამულისთვის მომკვდარი;

.....

ან, ვით შვილი ერთგული

დააკვდი მამულს მსხვერპლად! (I, 43)

სიკვდილის წამში მამულს

შვილო, შენ გაუღიმებ.

.....

აღსრულდები ღიმილით —

რომ **მამულს** არ უმტყუნე (I, 44).

სწორედ ამ იავნანაში აქვს ილიას მამულის წინაშე დედაშვილობის ეთი-
 კურ მრწამსად ჩამოყალიბებული ცნობილი ფორმულა:

მას დედის ძუძუ ტკბილი

შხამადაც შერგებია,

მამულისთვის სიკვდილი

ვისაც დაზარებია (I, 43).

ამ კონტექსტში ძილისპირულს პროგრამული ლოგიკურობით აგვირ-
 გვინებს შემადრწუნებელი სიტყვები:

ნანა, მამულის მსხვერპლო,
პაწაწინა ქართველო!
(„ნანა“, I, 44).

მართალია სრულიად საპირისპირო — ნახი, თბილი და ნათელი ტონალობით აქვს დაწერილი აკაკის “იმერული ნანიწა”, მაგრამ სათავისოდ **მამულის**, უფრო კი **სამშობლოს მსხვერპლის** როლზე არც აკაკის ნათელ მუხას უთქვამს უარი:

არა! სიკვდილი ვერ შემაშინებს,
მომზადებულსა მამულის მსხვერპლსა!
(„მომაკვდავის ფიქრები“, III, 336).

და ხინჯად გულში მიმეცემა მხოლოდ,
რომ ვერ გავმხდარვარ **სამშობლოს მსხვერპლად**
(„უკანასკნელი“, III, 129)

სამშობლო ჩემო! გიგზავნი გულსა,
შენს ერთგულ მონას, **მსხვერპლადცა მზასა**,
შენთვის ოხვრისგან დაწყულულებულსა.
(„ქართლის სალამი“, I, 39).

წავალ, მივმართავ იმ წინაპართ გუნდს,
სამშობლოს მსხვერპლად რომ შეწირულან..
(„თამარ ცბიერი“, VI, 74).

ვაჟა-ფშაველას მდიდარ ლექსიკაში ორივე სინონიმი გვხვდება, თუმცა მის პოეზიაში **სამშობლო** უფრო ჭარბობს (მაგრამ რაოდენ უცნაურიც უნდა იყოს, კახეთის აჯანყებისა და თავდაცვითი ბრძოლის ამსახველ პოემა „ბახტრიონში, ერთადერთხელ გვხვდება ამ სინონიმთაგან ერთი — **სამშობლო** — კვირიას სიტყვებში: „ოც წელს სრულ სხვიშვილად ვარ,| **სამშობლო** გამიწირია“, III, 146).

სინტაგმატიკა რიგ შემთხვევაში მეტ-ნაკლებად სტაბილურია. მაგ., მიმღეობური წარმოშობის **მცველი** „სამშობლოს“ ცნების აღმნიშვნელ ორივე სინონიმთან იხმარება:

და თქვენც, ჰე, მთანო მალაღწო,
ჩემის **სამშობლოს მცველანო!**
(„საახალწლო“, I, 211).

სისხლი და ოფლი ერთურთში,
ხმლითა **მამულის მცველობა...**
(„ვნახე სამოთხე ამ ქვეყნად“, I, 207).

რა მივუტანო ამბავი გმირთა?
რით ვანუგეშო **სამშობლოს მცველნი?**
(„ბედის მომლოდინე უბედო დავრჩი“, I, 231).

სამშობლოს მცველნო, სადა ხართ?
(„სამშობლოს მცველნო“, I, 254).

ანალოგიურ კონტექსტში („თავის ქვეყანას იცავდით“) ზოგჯერ თავს იჩენს თითქოს კონკრეტული — **არწივის** სახე, მაგრამ ისიც — მეტაფორულად:

ჩემი სამშობლოს არწივრო,
მოგესალმებით მთურადა.

(„ჩვენს მხცოვან მოღვაწეებს“, I, 204).

სამშობლოს სიყვარულისა და მასზე ზრუნვის გამოხატვისას ვაჟა აშკარად ავლენს იმ ბუნებრივ, ინსტინქტის დონეზე განვითარებულ შვილურ გრძნობას მშობლისადმი, როგორადაც წარმოუდგენია პოეტს საკუთარი თავი მშობლიურ ქვეყანასთან დამოკიდებულებაში. ამას ამტკიცებს მის მიერ მრავალგზის გამეორებული **მშობელი მხარე, მშობელი ქვეყანა, მშობლური ვალი, მშობელი ენა, ჩემი მიწა-წყალი, ჩემი ქვეყანა, საქართველოს შვილები** და მისთ.

ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ ვახსენოთ ქართულ ლიტერატურასა და ფოლკლორში სამშობლოს გაიგივება დედასთან: ამ ასოციაციას აღძრავს, ერთი მხრივ, იმავე რ. ერისთავის ცნობილი სიტყვები:

სამშობლო, დედის ძუძუი, არ გაიცვლების სხვაზედა!..

ორივ ტკბილია, ძმობილო, მირჩვენის ორსავ თვალზედა...

(„სამშობლო ხევსურისა“),

ხოლო, მეორე მხრივ, ილიასეული სტრიქონები:

ქართველის დედაო, ძუძუ ქართლისა

უწინ მამულსა უზრდიდა შვილსა...

(„ქართველის დედას“).

სამშობლოს კონტექსტში **დედისა** და **ძუძუს** ერთად ხშირი ხსენება ამ ასოციაციას კიდევ უფრო განამტკიცებს, ხოლო დიდაქტიკოსი პოეტის მიერ დედისათვის მამულიშვილის აღმზრდელის როლის დაკისრება ამ ორგანულ კავშირს ინტენციურ სახეს აძლევს.

* * *

საანალიზო სინონიმებს გალაკტიონ ტაბიძე, ანა კალანდაძე და XX საუკუნის ზოგი სხვა პოეტი მარჯვედ იყენებენ თავიანთ ლექსებში.

გალაკტიონი ერთი იმ იშვიათ პოეტთაგანია, რომლის არაერთ ლექსში ეს სინონიმები იდენტურ სინტაგმებში ხვდება და ეპაექრება ერთმანეთს. მაგალითად, ლექსში „მამულო, სიცოცხლეო“ ვკითხულობთ:

სიცოცხლეო, მამულო!

სიცოცხლეო, სამშობლოვ! (5, 12).

ან:

იდიდე, ჩემო მამულო,

აყვავებულო მამულო!

.....

იდიდე, ჩემო სამშობლოვ,

მარად იდიდე, იდიდე!

(„ტყის აშრიალდა ფოთოლი“, 6, 41).

ანდა:

*ჰე, მამულო! გრძნობა შენი მოვლისა
მარად ჟველა ჩვენთაგანის ვალია.
სანამ გმირმა შენთვის სული დალია,
სთქვა: „სამშობლო, უპირველეს ყოვლისა!“
(5, 20).*

დაუვიწყარი სტრიქონი შექმნა პოეტმა სიტყვა **მამულის** მონაწილეობით,
— თუნდაც საყოველთაოდ ცნობილი:

*ცვრიან ბალახზე თუ ფეხშიშველა
არ გავიარე — რაა მამული?!
(1, 283).*

მაგრამ გალაკტიონმა ძირითადად მაინც ფეხი აუწყო მე-20 საუკუნის ენობრივ უზუსტად თუ გემოვნებას და „სამშობლოს“ ცნების ძირითად გამომხატველად მაინც (და შესამჩნევად უფრო ხშირად) ხმარობს **სამშობლოს**. ილუსტრაციების დამატებით სრულად მოყვანის საჭიროება არ ჩანს. სანიმუშოდ ორიოდ მაგალითით დავკმაყოფილდებით:

*ჩანგო, აღსავსევი სამშობლოზე
მრავალ ზმანებით (6, 137).
სამშობლო არ დაივიწყოთ,
სამშობლო — უმთავრესია
(6, 80).*

*დიდ არს, სამშობლოვ, სახელი შენი!
(6, 208).*

მე-20 საუკუნის სხვა პოეტების ლექსებში სხვადასხვა ფარდობაა ამ სინონიმებს შორის. მაგალითად, თუ **სიმონ ჩიქოვანი** და **ლადო ასათიანი** საკმაოდ ხშირად ხმარობენ **მამულს** (თუმცა თითქმის ორჯერ ნაკლებ, ვიდრე **სამშობლოს**), **ტიციან ტაბიძის** პოეზიაში **სამშობლო** ათჯერ მეტია **მამულზე**, ხოლო **პაოლო იაშვილთან მამული** თითქმის არ გვხვდება (თუმცა მის ლექსებში არც **სამშობლო**ა ხშირი: ერთ ათეულსაც არ აღემატება), **გიორგი ლეონიძე** კი ძირითადად **სამშობლოს** იყენებს. საკმარისია ითქვას, რომ ერთ მომცრო კრებულში (1952) „სამშობლო“ რამდენიმე ლექსის სათაურში გვხვდება: „სამშობლოს“ (ორჯერ), „მარად ბრწყინავს სამშობლო“, „ჩემო სამშობლოვ, შენი მეკვლე ვარ!“ „სამშობლოსათვის, სტალინისათვის!“)...

მომდევნო თაობის პოეტებიდან აქ მოკლედ მხოლოდ ორ პოეტზე შევჩერდებით: ანა კალანდაძესა და მუხრან მაჭავარიანზე.

ანა კალანდაძე ფაქიხად არჩევს ამ სინონიმებიდან იმას, რომელსაც მოიგებს მისი ლექსი — საერთო აზრითა და სტილით, ინტონაციით და რიტმიკით. მის ხელში ჟველა სიტყვა მუდამ თავის ადგილას არის. მაგალითად:

ვალმობდილია დიდი წარსული

მამულისა და კაცთა წინაშე!

(***გადმომზირალნი..., 364).

თვალს სასოებით მივაპვრობთ მასა,

წმიდათაწმიდას, **მამულო**, მთასა.

(„მოუცავს გული წმინდა მოლოდინს“, 411).

საჭიროების დროს პოეტი არქაიზმებსაც თავისუფლად მიმართავს: არქაიზაცია მისი სტიქიაა. ცნობილია, რომ ძველი ქართული ანას ლექსში ბუნებრივად უღერს, და ეს თანაბრად ეხება ჩვენთვის საინტერესო სინონიმებსაც. მაგ.:

სამშობლოს ცას სცოდნია

გაშლა ლურჯად

(„ვერ წაიღეს, ვერა!“ 72).

გზა ფეხშიშველმა გამოვლო თამარ

თავის ხალხის და **სამშობლოს** გამო

(„შორია თამარ“, 68).

სინონიმების პარალელური ხმარების თვალსაზრისით მოკლედ შეიძლება ითქვას **მუხრან მაჭავარიანის შესახებ** (რომელიც ამავე დროს აქტიურ პოლიტიკურ საქმიანობასაც ეწეოდა 1990-იან წლებში პარლამენტარის სტატუსით). მის პოეზიაში ვკითხულობთ, ერთი მხრივ:

ვისმენ, **მამულზე** დავითისას მე როცა გლოვას... (230).

მამულზე ფიქრით დამაშვრალს

სისხლი ამიჭრა მავანთა

პირშიმთქმელობის თამაშმა

(***ვისმენ...191).

მამული გონთით

გამოგლიჯო მას

როგორ გინდა?!

(***გაოგნებული...154)

მეორე მხრივ:

მე კი იმ ქართველს რა ვუთხრა,

ვისაც **სამშობლო** თავისი

სუნთქვას არ უჯობს საკუთარს

(***არ უნდა პაექრობანი! 26)

სამშობლოს ჩემსას ჩაფრენია დათვი თათებით (** 186).

სამშობლოს ჩემსას ეს-ენ-გე-ში ეშველა შესვლით! (** 179).

გენატრება უცხოეთში

მონატრება **სამშობლოსი!**

(„თქაშათქუში გესმის თქვის“, 71).

ეჭვგარეშეა, რომ სიტყვა **სამშობლოს** ფართოდ გავრცელებას ხელი შეუწყო საუკუნის დამლევს საბჭოთა პრესაში ამ სიტყვის ინტენსიურმა ტი-

რაჟირებამ, რაც, თავის მხრივ, ნასაზრდოები იყო მეორე მსოფლიო ომის დროინდელი საბჭოური პროპაგანდით. საბჭოთა კავშირის დაშლამ და მასში ახლად წარმოქმნილი სახელმწიფოების სუვერენიტეტთა ძლიერმა ტალღამ სათავე დაუდო 1989 აპრილისა და მომდევნო წლების მოვლენებს დედაქალაქსა და მთელს საქართველოში, რამაც, თავის მხრივ, შეაპირობა ის სამეტყველო დისკურსი, რომლის ერთ-ერთი აქტიური ელემენტი იყო „სამშობლო“ და რომელიც ექსპრესიის გასამძაფრებლად თითქმის დავიწყებული ძველი სინონიმით — „მამულით“ შეიცვალა.

თავისებური ნიადაგი შეუმზადა ამ მოვლენებს საერთო-სახალხო მღელვარებამ 1978 წელს, როცა საქართველოში ქართული ენა კონსტიტუციური უფლებების შელახვის წინაშე იდგა. იმხანად პარლამენტის წინ გაკრულ პლაკატებზე სამიტინგო დევიზად ეწერა ილიასეული — „**მამული, ენა, სარწმუნოება** (სხვათა შორის, უკუწყობით: *ენა, მამული, სარწმუნოება!*), ხოლო მიტინგების წარმმართველ ორატორთაგან საზოგადოებისადმი მიმართვის ფორმა — „**მამულიშვილნო**“ — აღიქმებოდა ეროვნული მოძრაობის ერთ-გვარ პირობით კოდად.

მაშინ, როცა საბჭოთა ეპოქის ქართულში ძირითადად გვიანდელი სინონიმი **სამშობლო** იხმარებოდა, იმავე ხანის რუსულში ასეთივე ადგილი ეჭირა **Родина**-ს. გავიხსენოთ საბჭოთა კავშირში გავრცელებული პლაკატი, როცა II მსოფლიო ომი დაიწყო: **“Социалистическая Родина в опасности!”** (“სოციალისტური **სამშობლო** განსაცდელშია!”). ამასვე ადასტურებს საბჭოური პოეზია, განსაკუთრებით საბჭოთა მოკავშირე რესპუბლიკების უმეტესობის სახელმწიფო ჰიმნებში. მაგ., საბჭოთა საქართველოს ჰიმნი იწყებოდა სიტყვებით: „იდიდე მარად, ჩემო **სამშობლოვ!**“. ამდენად, სათანადო სემანტიკის სიტყვების იდეოლოგიური აქცენტი იგრძნობა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის სახელმწიფო ჰიმნებშიც.

გარდა იშვიათი გამონაკლისებისა, ჰიმნები წარმოდგენილია სტანდარტული ფორმით, როგორც წესი, მიმართვის ან სახელობითის ფორმით, რომლითაც მოხსენიებულია ქვეყნის სახელწოდება. სათაურები პრაქტიკულად ემთხვევა ჰიმნის ტექსტის პირველ სიტყვას (სიტყვებს). თითქმის უველა ეს ჰიმნი იწყება ჩვენთვის საინტერესო სინონიმური სიტყვებით (აქ ისინი თარგმანში მოგვყავს): **სამშობლო ან მამული** (ერაყი, აფრიკის რიგი ქვეყნები, სომხეთი...), **ზოგჯერ სამგზის განმეორებითაც** (მაგ., ეგვიპტე); სახელებს შეიძლება ახლდეს მსაზღვრელები: I პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელები: **ჩემო / ჩვენო, სხვადასხვა დადებითი ემოციის გამომხატველი ეპითეტი: საყვარელო სამშობლო** (ცალ-ცალკე ან ერთად: ბულგარეთი და სხვ.); **კეთილშობილო, ჩემო სიამაყე და სიხარულო!** (ესტონეთი), **ჩვენო ლამაზო სამშობლო** „სახლეთო“ (ხორვატია). **ჩვენი წინაპრების მიწა(ვ)** (ტოგო), **სამშობლოს დამცველო** (ტუნისი), **ურუგვაელებო, მამული ან სიკვდილი!** (ურუგვაი)...

ზოგჯერ ჰიმნის დასაწყისი მთელი წინადადებითაა გამოხატული: **(ამაყად) მოგესალმები, ო, მამული** (ეკვადორი), **სამშობლოვ, შენა ხარ დიდი მზე** (ავსტრია), **ეს ჩვენი საყვარელი მამულია** (გვინეა, ეკვადორი); გვხვდება წინდებულიანი ფორმებიც **(გამბიისათვის! ჩვენი სამშობლოსათვის!)**, ქვეყ-

ნის სახელი + **სამშობლოც!** /**დედულეთო!** (ნამიბია, ნაურუ...). მაგრამ თუ ამა თუ იმ ენას ვოკატივის ფორმა არ გააჩნია, მის კომპენსაციას სახელობითი ეწევა. ამ შემთხვევაში ქართული თარგმანი წოდებითის ფორმით მოგვყავს. უპირატესი მსახლვრელია I პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელი (**ჩემო / ჩვენო**), ხოლო ეპითეტებიდან მუდამ დადებითი ემოციების გამომხატველი ზედსართავი ან მიმღეობა: **საყვარელო**, ზოგჯერ — **ლამაზო, კეთილშობილო**; აბსტრაქტული სახელები **სიამაყე(ვ)** და **სიხარულო**. მიმართვის ადრესატი უმეტესად **სამშობლო, მამული** და **წინაპრების მიწა**, ცალკეულ შემთხვევებში — **სამშობლოს დამცველი**, ან **ღმერთი** („**ღმერთო, გვიკურთხე სამშობლო!**“ — განა), რომელსაც სთხოვენ სამშობლოს კურთხევას (გავისენოთ ვაჟას პოპულარული სტრიქონები: „**ღმერთო, სამშობლო მიცოცხლე, ძილშიაც ამას ვდუღუნებ**“).

სამშობლოს დამცველის პოზიციითაა ნაკარნახები ფიცისებური ჟღერადობის, რადიკალური-იმპერატიული დევიზის შემცველი ალტერნატივა: **მამული ან სიკვდილი!** ზმნები ამგვარ ფორმულებში იშვიათია (ხოლო თუ გვხვდება, ეს არის: *salvel* = სალამი // მოგესალმები(თ)!).

შეგნიშნავთ, რომ ამგვარი ორიენტაცია სამშობლოზე უპირატესად მცირე ჭვეუნებს აქვთ და ამ შემთხვევებში ჰიმნების ტექსტი მუდამ ემოციურად დატვირთულია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი განწყობილებების გამომხატველი ლექსიკითა და ზეაწეული ინტონაციით. ამ მხრივ სტერეოტიპული კომპონენტებით გამოირჩევა აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ახალი რესპუბლიკების, ასევე ყოფილი საბჭოთა კავშირის მცირე მოკავშირე რესპუბლიკების (თუმცა არა მარტო მათი) ჰიმნები, რომლებშიც ჭარბობს — ასევე სტერეოტიპულად — ძმობა-მეგობრობის, თავისუფლების, ერთიანობისა და მისთ. ცნებათა აღმნიშვნელი სიტყვები. მათი შეგნებული სიჭარბე ჰიმნებში ობიექტური მკითხველის თვალში სათანადო ჭვეუნების სინამდვილეში ამ ხნობრივი იმპერატივების დეფიციტზე უფრო მიანიშნებს.

სინონიმთაგან ამა თუ იმ ალტერნანტის ხმარება მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული — როგორც წმინდა ენობრივ, ისე (და განსაკუთრებით) ექსტრალინგვისტურ ფაქტორებზე. კერძოდ, გადამწყვეტ როლს ასრულებს პოლიტიკურ-იდეოლოგიური კლიმატი იმ ჭვეუნებში, რომლებშიც მართვის ავტორიტარული რეჟიმი ბატონობს (ან ბატონობდა ახლო წარსულში).

რაკი საქართველოსაც საკმაოდ დიდხანს მოუხდა ამგვარი რეჟიმის პირობებში ცხოვრება, ამას არ შეიძლებოდა თავისი კვალი არ დაეჩნია ჭვეუნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესებზე. ქართულ ენას, მიუხედავად ხანგრძლივი კულტურული ტრადიციებისა, ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე, გარკვეული დოზით და თვისებრივადაც, სხვადასხვა სახის ცვლილება განუცდია, რაც, ბუნებრივია, გავლენას ახდენდა ამ პროცესების უშუალოდ თუ ირიბად ამსახველ ენობრივ მექანიზმებზედაც.

ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში ფეოდალურ (ან მასთან მიახლოებული ფორმირების) საზოგადოებაში აღმოცენებული ლექსემა **მამული** და მისი სემანტიკური ევოლუცია ერთგვარად განსხვავებულ საწყისებზე გაჩენილ

სიტყვა *სამშობლოსთან* თანაარსებობის პირობებში შემდგომი კვლევის საგნად რჩება. კერძოდ, გამოსაკვლევა, რა შინაარსს ატარებდა ეს სიტყვა სხვადასხვა ისტორიისა და კულტურის მქონე ხალხების ერთ პოლიტიკურ ორგანიზმში მოქცევისას და როგორ უნდა შეფასდეს ის თანამედროვე საზოგადოებრივი პროცესების ფონზე.

დამოწმებანი

ლიტერატურა

- აფრიდონიძე 1988:** შუქია აფრიდონიძე, ე. წ. „აბსოლუტური სინონიმებისათვის ქართულში“: კრ. *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები*, VIII, თბ., მეცნიერება, 1988, 279-92.
- კიკნაძე 2005:** ზურაბ კიკნაძე, „ილიას მამული“: კრ. *საქართველო ათასლეულთა გასაქართან*, თბ., არეტე, 2005, 28-52.
- კოლინსონი 1939:** *Comparative Synonymics: Transactions of the Philological Society.*
- ლაიონსი 1968:** John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge University Press.*
- ულმანი 1977:** Stephen Ullmann, *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning, Oxford. Basil Blackwell.*
- ფოჩხუა 1974:** ბიძინა ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., თსუ გამ-ბა.
- დამბაშიძე 1986:** როგენდა დამბაშიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები, თბ., მეცნიერება.

ლექსიკოგრაფიული წყაროები

- აბულაძე 1973:** ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., მეცნიერება.
- დათიკაშვილი 1959:** ქეთევან დათიკაშვილი. ქართულ-რუსული ლექსიკონი. თბ., საბჭოთა საქართველო, II ტ.
- დათიკაშვილები 1967:** ქეთევან და არჩილ დათიკაშვილები. ქართულ-რუსული ლექსიკონი. თბ., საბჭოთა საქართველო, III ტ.
- მარგალიტაძე 1995-2008:** თინათინ მარგალიტაძე (მთ. რედ.). ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი. თბ., თსუ ლექსიკოგრაფიული ცენტრი.
- ორბელიანი 1965-66:** სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი: თხზულებათა სრული კრებული, IV, 1-2 (გამოსაცემად მოამზადა ილია აბულაძემ, თბ., საბჭოთა საქართველო.
- რეიფილდი 2006:** *A Comprehensive Georgian-English Dictionary* (დიდი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი). (Editor-in-Chief D. Rayfield), 1-2 vol., London, Garnett Press.

- რქლ 1937:** რუსულ-ქართული ლექსიკონი (რედ. კ. ორაგველიძე), თბ., *თსუ გამ-ბა*.
- რქლ 1983:** რუსულ-ქართული ლექსიკონი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი (რედ. ქ. ლომთათიძე), თბ., *საბჭოთა საქართველო*.
- სარჩველადე 1986:** ზურაბ სარჩველადე, ქართლის ცხოვრების სიმფონია-ლექსიკონი, I-II. თბ., *მეცნიერება*.
- სარჩველადე 1995:** ზურაბ სარჩველადე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, *თსუ გამ-ბა*.
- ქეგლ 1950-64:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), I-VIII, თბ., *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა*.
- ყაუხჩიშვილი 2002-07:** ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონი (ს. ყაუხჩიშვილის საერთო რედაქციით, პ/რედ. ლ. კვირიკაშვილი), I-V, VI-VII ინდექსი (ქართულ-ბერძნული), თბ., *პროგრამა ლოგოსი*.
- ჩერნიხი 2002:** П. Я. Черных. Историко-этимологический словарь современного русского языка (в 2 томах), М., *Русский язык*.
- ჩუბინაშვილი 1902:** დავით ჩუბინაშვილი. რუსულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., *ქართ-ველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება*.
- ჩუბინაშვილი 1887:** დავით ჩუბინაშვილი. ქართულ-რუსული ლექსიკონი (*Грузино-русский словарь, вновь составленный Давидом Чубиновым*). Санкт-Петербург, *Типография Императорской Академии Наук*.

საილუსტრაციო წყაროები

- გვარამია:** რუსუდან გვარამია. „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ ძველი ქართული თარგმანი და მისი თავისებურებანი (968 წლის ხელნაწერის მიხედვით), *მეცნიერება*. თბ., 1986.
- გოგებაშვილი:** იაკობ გოგებაშვილი, ბუნების კარი ანუ ყრმათათვის საკითხავი წიგნი (III და IV წლისათვის), 21-ე გამოცემა, *სტამბა ს. ლოსაბერიძისა*. თბ., 1912.
- გოგებაშვილი:** იაკობ გოგებაშვილი, დედა ენა. მეორე ნაწილი (საკითხავი წიგნი ანბანის შემდეგ), 27-ე გამოცემა, *სტამბა ს. ლოსაბერიძისა*. თბ., 1912ა.
- ერისთავი:** რაფიელ ერისთავი, რჩეული თხზულებანი (ერთტომეული). *საბჭოთა მწერალი*. თბ., 1958.
- ვაჟა:** ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, ტ. 1-2. *საბჭოთა საქართველო*. თბ., 1964.
- ვახუშტი:** ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა: ქართლის ცხოვრება, IV (ს. ყაუხჩიშვილიძე), *საბჭოთა საქართველო*. თბ., 1973.
- იმნაიშვილი:** მამათა ცხოვრებანი (გამოსაცემად მოამზადა ვახტანგ იმნაიშვილიძე), *მეცნიერება*. თბ., 1975.
- კალანდაძე:** ანა, ლექსები, *ქართული ენა*. თბ., 2004.
- ლეონიძე:** გიორგი ლეონიძე, ლექსები და პოემები, საბავშვო და ახალგაზრდობის ლიტერატურის სახელმწიფო გამომცემლობა. თბ., 1952.

- მაჭავარიანი:** მუხრან მაჭავარიანი, გიკვირს?! — ნუ გიკვირს! (ლექსები). მოსკოვი, 1995.
- ორბელიანი გრ.:** გრიგოლ ორბელიანი, თხზულებათა სრული კრებული, *საბჭოთა მწერალი*. თბ., 1959
- ორბელიანი ვ.:** ვახტანგ ორბელიანი, ლექსები. სრული კრებული. *ქართული წიგნი*. ტფ., 1928
- რუსუდანიანი:** რუსუდანიანი, (ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით), *საბჭოთა მწერალი*. თბ., 1975.
- ტაბიძე:** გალაკტიონ ტაბიძე, თხზულებანი 12 ტომად, *საბჭოთა საქართველო*. თბ.,
- წერეთელი:** აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტტ. 1-3. *სახელგამი*. თბ., 1966-1975.
- ჭავჭავაძე:** ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული 5 ტომად (პავლე ინგოროყვას და ალ. აბაშელის რედაქციით), თბ., 1937.

Samshoblo¹ And Mamuli² ('Homeland')

(Linguistic Analysis Of Georgian Synonyms)

Shukia Apridonidze

Motivation: Research into any synonymic pair or group has self-sufficient value, and their choice does not stand in need of special argumentation. But in the present case the choice of the synonyms to be analysed was prompted by a preliminary (it may be said, perfunctory) observation of the differentiated attitude of Ilia Chavchavadze, Georgian literary classic of the 19th c., to the synonymic pair *mamuli* and *samshoblo*. In his original writings (poetry, belles-lettres, publicism) the author intensively – and I believe, consciously – uses *mamuli* to designate his own country, while in poetic translations (of Byron, Heine, Thomas Moore, Lermontov) – made directly from the language of the original or through some other (intermediary) language – the translator gives preference to *samshoblo* (Chavchavadze 1937: I, 209-44). Besides, the purely terminological use of *samshoblo*, one of the synonyms, in some contexts in modern Georgian is noteworthy. Examples of such contexts are: *samshoblos* (not *mamulis*) *ghalat'i* (legal use), 'betrayal of one's homeland'; chineti chais *samshobloa* (not *mamuli*) 'China is homeland of tea'.

Such non-substitutability or differentiated use-non-use of synonyms naturally stirs the researcher's interest, challenging him/her to make his/her special study.

In modern Georgian two synonyms are used to denote the concept of 'homeland': *samshoblo* and *mamuli*. Research into the following components is proposed in order to study their interrelationship:

1. *The definition and typology of etymologies of the synonyms;*
2. *From monosemy to polysemy and synonymization;*
3. *Derivation (including forming compound words);*
4. *From polysemy to monosemy and terminologization.*
5. *Syntagmatics and Stylistics of synonyms;*

1. *The definition and typology of etymologies of the synonyms.* Among the synonyms to be analysed *mamuli* is the oldest. It occurs in the oldest specimens of Georgian writing – both in biblical (i.e. translated) and original sources – in two meanings: adjective (*mamuli rchuli / shjuli* = father's law), and substantive (*mamuli* = birthplace, land

1 = homeland, motherland. 2 = fatherland.

inherited by the son). This is confirmed by dictionaries of the Old Georgian language [OGD 1973; OGD 1995] and concordances of various texts (the Gospel, historical chronicles, e.g. concordance-dictionaries of "*Kartlis Tskhovreba*" ("The Life of Kartli").

As to *samshoblo*, it is practically not attested in written texts until the turn of the 12-13th centuries. Its establishment and spread is connected with the 18th century: textually it is mentioned in the basic source of the historian of the period, Vakhushti Batinoshvili "*Aghts'era sameposa sakartvelosd*" ('Description of the Kingdom of Georgia') [Vakhushti 1973]; it was entered in a dictionary for the first time by Sulkhani-Saba Orbeliani, a humanitarian figure of the same century. However, he entered it as 'mother's house /home' [Orbeliani 1965-66]; (cf. *deduleti* of today 'mother's native village'). This points to the fact that *mshobeli* (now 'parent') originally denoted only 'mother' (cf. *ghotismshobeli*, whose synonym is *deda ghotisa* 'Mother of God'). Several churches in Georgia are known under this name). Only later did *mshobeli* become generalized, when the word took on itself the designation of both - 'mother' and 'father' - both separately (sing. *mshobel-i*) and together (pl. *mshobel-eb-i*).

Samshoblo became established in the poetry of Georgian romanticists (first half of the 19th c.), although *mamuli* too occurs there in parallel till the end of the century. Beginning with the 20th c., especially after World War Two, *samshoblo* becomes almost dominant in Georgia (in line with parallel usages in the various languages of the USSR). This was greatly facilitated by Soviet propaganda that established the word *Rodina* in Russian, and to render it in Georgian *sa-mshoblo* - bearing more general nuance - was used, while *mamuli* turned into a local synonym. However, its derivative *sa-mamul-o* in combination with *omi* ('war') was used as a term denoting World War Two. At the end of the 20th c., when preconditions were being created for the break-up of the Soviet Union, and trends of democratism and liberalism emerged in the Union Republics, the functioning of *mamuli* revived with new force, turning into a key word at rallies (for months the slogan was posted in the form of Ilia Chavchavadze's triad: "*mamuli, ena, sarts'munoeba*" ('Father-land, Language, Faith')). The vocative form of address prevailed in resounding speeches: *mamulishvilno!* ('Patriots!' lit. 'Children of the fatherland!').

The number of synonymous words denoting this concept in various languages claims attention. In Romance languages, and in some other languages, a single word is used - with no alternative (e.g. *patria, patrie*); the same model is found in Armenian (*hayrenik*, precisely means 'fatherland'). In some languages there are two synonyms (e.g. in Georgian, German, Hungarian, Russian: *samshoblo - mamuli, Heimat - Vaterland, hon - haza, rodina - otechestvo*, respectively). In some languages - though very rarely - three words occur (e.g. in English: *homeland, fatherland, motherland*).

As to the typology of etymologies, the majority of the words (more than half) denoting *samshoblo* ('homeland') have the stem 'father', notwithstanding the structure of the relevant word: single-stem or a compound word. In the remaining part we find: 'mother', 'parent' ('parental') or 'house'. One (usually the second) of the constituent parts of compound words as a rule denotes 'ground', 'dry land' while

the first refers to one of the above-named. Typical specimens of this are provided especially by Germanic languages: German itself (*Vaterland*), Norwegian (*fedreland*), Swedish (*fäderneslandet*), although *fosterlandet* is more common (meaning the land that fostered / raised you), Icelandic *föðurland*, all of them literally meaning "land of the father", and, at last, all the three English terms (see above).

2. *From monosemy to polysemy and synonymization.* Generally speaking, in the course of development of a language, the parts of speech evince a natural tendency towards semantic change and, accordingly, to inner grammatical transformations. This implies enrichment and diversification of the meaning of a word, on the one hand, and making it more precise through narrowing its semantics and, in a number of cases, its terminologization, on the other. The frame of lexical paradigmatics, in particular synonymy, now broadens, now narrows, words move from one row of synonyms to another, or these rows are discarded and new ones formed, etc. (Pochkhua 1974, 170-76; 237-40). Neither the words of the present analysis have escaped these changes.

The foregoing becomes evident from the evolution of the semantics of *mamuli*, each stage of which is attested by historical or lexicographic sources. The following picture of the semantic development of the words under analysis seems to take shape: adjective ('father's') > substantivization ('land inherited from one's father'), through metonymy ('homeland'). It is at this large stage that the convergence of *mamuli* and *samshoblo* is presumed.

For its part, *samshoblo* traversed an almost analogous path, moving towards *mamuli* as its potential synonym. However, the difference lies in the fact that as a result of their synonymization, *mamuli* in general lost its adjectival meaning, while *samshoblo* preserved it (*samshoblo mkhare* ('native region'), *samshoblo mtebi* ('native mountains')). But *mamuli* has not lost the polysemic meaning of a noun: it still has the semantics of physical, private arable land (vineyard), which is attested in modern dictionaries.

Therefore, the polysemic meaning of both synonyms served as the primary basis for the establishment of synonymous relations between them. The extension, generalization of meaning and metonymy should be assumed as subsequent stages (for more detailed analysis see Ullmann 1977, esp. 218-20; 227-31).

3. *Derivation of the synonyms.* Both Georgian synonyms are formed by affixes: *mamul-i* by the suffix -ul, while *samshoblo* by the circumfix sa- and -o. Both these affixes are primarily adjective-forming: the most widespread function of the suffix -ul is, on the one hand, formation of the object participle of the past tense (e.g. *chatsm-ul-i* 'dressed'), and, on the other, of diminutive-hypocoristic names (Nan-ul-i), to say nothing of the formation of provenance, where it is only a phonetic variant of the suffix -ur (as a result of assimilation: *inglis-ur-i* ('English'), but *german-ul-i* ('German'; at the same time, it is a constituent part of some complex suffixes (-a-ul, -e(v)ul, -i(v)ul...)). *ded-ul-i* (the stem being *deda* 'mother') was also formed in analogy with *mam-ul-i*, the former too is attested in Old Georgian in the adjectival function

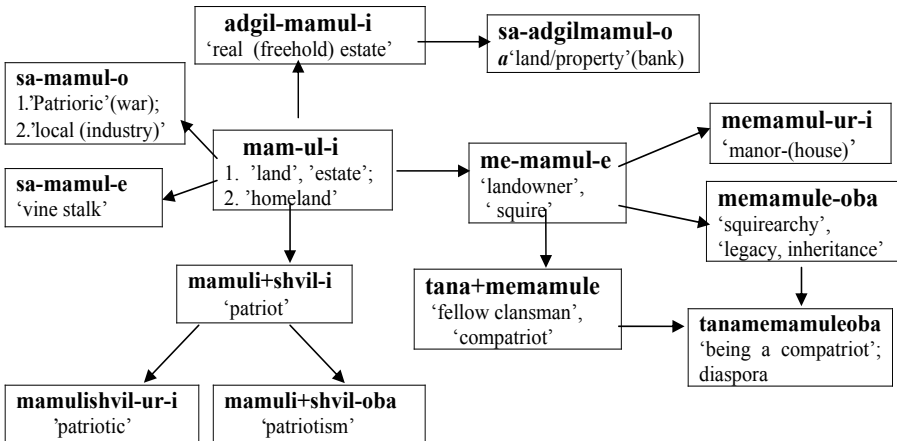
(= ‘mother’s’, ‘maternal’), e.g.: *deduli rchuli / shjuli / sjuli* (= ‘mother’s, maternal religion’: “shemoigho *sjuli mamuli* da dau’eva *sjuli deduli*”. ‘He has introduced his paternal religion and abandoned his maternal religion’ (*Kartlis Tskhovreba*, I, 29, 11: *English translation by R. Thomson*). The adjectival semantics of *mamuli* and *deduli* in the entire context is quite obvious. *deduli* proved less productive, for it formed only *deduleti* by adding the suffix *-et*. The derivative acquired the meaning of mother’s home / village – her native land or region.

The derivational compound word *mamul-deduli* seems to have been derived by analogy with the compound word *mama-deda* (‘father-mother’ formed from components of simple derivation. *mamul-deduli* is the same as *samemk’vidreo* ‘inheritance’ (*OGD 1973; OGD 1995*), in which the confix *sa- -- -o* also points to the original adjectival function. Both these words of analogous formation have derived abstract words already in Old Georgian: *mamulobai* (=patrimonialness, inheritance; posterity); *dedulobai* (= matrimonialness).

The word *mamuli* proved fairly open and productive for further derivation: after it turned into a substantive, it again formed an adjective by adding the circumfix *sa- -- -o*, resulting in the word *sa-mamul-o* which, in various combinations, acquires a somewhat differing meaning: in the combination *samamulo omi* (‘patriotic war’) – the defence of one’s own territory, the defensive nuance (fight for one’s homeland), while in the combination *samamulo nats’armi / produktsia* ‘local / domestic product’ is implied.

The noun *me-mamul-e* is also a derivative of *mamul-i* through adding the circumfix *me-* and *-e* (‘inheritor’, *OGD 1995*; from the latter we have an adjective *me-mamul-ur-i* and an abstract noun *memamule-oba* (‘legacy, inheritance’).

Here is a diagram of the derivation of the noun *mamul-i* (-i nominative marker):



These derivatives acquire an absolutely different meaning when they add the prepositional element *tana-* (‘co-’). Today the word *tanamemamule* has the semantics of ‘fellow clansman, diaspora’. The compound word *mamuli+shvil-i* is derived from

the same word, being the Georgian equivalent of 'patriot'; the adjective *mamulishvilur-i* ('patriotic') and the noun *mamulishviloba* ('patriotism') are derived from it.

As to the derivation of *samshoblo*, the later synonym of *mamuli*, it is derived by the confix *sa- -- -o* which is a highly productive affix in forming adjectives not only in Old Georgian but at present too: *sashobao* (adj. 'Christmas'), *sabaoshwo* ('children's'), *sagazeto* ('of newspaper'), *sagareo* ('foreign'), *sakmao* ('sufficient'), *saqoveltao* ('universal')...

The noun *samshoblo* (*sa-m-shob-l-o*) has rather scant derivation: coming from *mshobeli* (*m-shob-el-i*, 'mother', now 'parent'), it has two functions in the same time: of an adjective and of a noun. Its synonym for an adjectival meaning, *mshobliuri* 'native', is another derivative of the same initial noun (*m-shob-l-iur-i* <*mshobeli*) 'native'. According to S.-S. Orbeliani, the Georgian lexicographer of the 18th c., *samshoblo* meant 'mother's house'; in the same time it has preserved adjectival semantics to the present day. This is clearly evidenced by its combination with a noun: *samshoblo mkhare*, which is the same as *mshobliuri mkhare* ('native place / region'), attested in all types of modern dictionaries (explanatory and bilingual as well).

Unlike *mamuli*, further derivation of *samshoblo* has not taken place, which should be ascribed to the complex (circumfix) formation of this word; after all, a noun whose stem ends in *-o* is rather inflexible for derivation than noun-ending in *a* or *e*.

4. *From polysemy to monosemy and terminologization of synonyms.* After a word has widened and enriched its meaning, it finds a new place in the lexical system of the language: acquisition of polysemic meaning allows it more freedom of movement, owing to which this word may leave the old framework of functioning, including one row of synonyms and move to a new one, taking along words related to it syntagmatically and / or lexically.

The interrelationship of synonyms is largely determined by their context, which in turn depends on the intensity and degree of syntagmatic relation to other words. In particular, it has been observed that practically there does not exist an absolutely same relationship from the viewpoint of the capacity of synonyms to combine with other words. If a specific word, that combines less or not at all with another synonym, becomes related to one of the synonyms, the turning of the first synonym into a term is not ruled out. I believe, this was the case with *samshoblo* when the nouns *ghalat'i* ('treason') and *moghalat'e* ('traitor') became linked to it.

Samshoblos ghalat'i ('high treason', *lit.* 'treason of homeland'), a well-known syntagma, denoting the gravest state offence, until the last years of the 20th c., was entered in the criminal code as the gravest crime against the state punishable with maximum severity, while he/she who perpetrates this crime is called *samshoblos moghalat'e* 'traitor to one's country' (nowadays the component *samshoblo* is replaced by *sakhelmts'ipo* 'state'). *Samshoblo* in this syntagma was not replaced by its earlier synonym *mamuli*, and the reason for this is not to be sought in the semantic specificity or narrowness of *samshoblo*, but, on the contrary, in its distinctly general and broad semantics, that is a precondition for the realization of the process of terminologization.

Samshoblo is of the same nature also in the case when it is used to denote this or that natural (largely endemic) plant (e.g.: *chineti* 'China' (nom.) *chais* 'tea' (gen.) *samshobloa* 'homeland is' (= China is homeland of tea), or a product of local manufacture, one or another type of sport (*Inglisi* 'England' (nom.) *pekhburtis* 'football' (gen.) *samshobloa* 'homeland is' (= England is the *home* of football'), or some political event, etc. At last, the term *nostalgia* gives in Georgian the syntagma: *samshoblos sevda*, i.e. homesickness.

5. *Syntagmatics and stylistics of the synonyms.* In comparing synonyms, they are characterized according to various features: broad and narrow meaning, frequent and rare use, literary and dialectal variants, borrowed and own vocabulary, and so on. It is on these factors that the capacity for lexical combination of the synonyms under discussion depend, as well as the degree of constraint. It may be said a priori that from the lexical viewpoint their combinability is not unconstrained, but neither is it unlimited. The combination of *samshoblo* and *mamuli* with other words yields the following picture (in terms of epithets and verbs).

Modifiers (epithets or other attributes):

samshoblo: my/ our, native, loved, beautiful, longed for, Socialist...

mamuli: my, own, (be)loved, unhappy, victim, longed for...

Significantly enough, these epithet-attributes give preference to forms of address.

Verbs and/or verbal nouns (masdar & participles):

- a) *samshoblo*: birth-upbringing, shooting an arrow, return (to one's homeland), loss, deprivation, claiming, not exchanged for another, self-sacrificing, die (for), give / devote one's life (to)...
- b) *mamuli*: defend, defenders of, (make) sacrifice (to), self-sacrificing, die (for), pray (for), glorify, give / devote one's life (to)...

Key words: homeland, synonymy, mono-/polysemy, derivation, syntagmatics.

References, Historical & Lexicographical Sources:

- Chavchavadze 1937**: Ilia Chavchavadze, Collected works in 5 volumes, vol. I (Eds. P. Ingoroqva & A. Abasheli), Tbilisi, *Saxelgami*, 1937.
- OGD 1973**: I., Dzvelli kartuli enis leksik'oni (Dictionary of Old Georgian), Tbilisi, *Metsniereba*.
- OGD 1995**: Sarjveladze Z., Dzvelli kartuli enis leksik'oni (Dictionary of Old Georgian), Tbilisi, *TSU Publishing*.
- Orbeliani 1965-1966**: S.-S. Orbeliani, kartuli leksik'oni (Georgian Dictionary). Collected works in 4 volumes, vol. IV, 1-2 (Ed. Ilia Abuladze). Tbilisi. *Sabch'ota sakartvelo*.
- Pochkhua 1974**: Pochkhua B., kartuli enis leksik'ologia (Lexicology of Georgian Language), Tbilisi, *TSU Publishing*.
- Ullmann 1977**: Stephen Ullmann. Semantics. An Introduction to the Science of Meaning. Oxford. *Basil Blackwell*.
- Vakhushiti 1973**: Batonishvili Vakhushiti, Aghts'era sameposa sakartvelosa ('Description of the Kingdom of Georgia'): Kartlis Tskhovreba, IV (ed. S. Qaukhchishvili), Tbilisi, *Sabch'ota sakartvelo*, 1973.